

об'єднувала провідних європейських промисловців, економістів, лідерів громадських рухів. Рух соціалістів за Європейські Сполучені Штати і Європейський Союз Федералістів очолив колишній нідерландський міністр Х. Брюгманс – один із тих, хто стояв біля витоків повоєнного федералістського руху Європи. Ідею європейського федералізму, як найбільш перспективного шляху відродження Європи, поділяли багато державних, політичних, громадських та інших діячів європейських країн.

Перші кроки інтеграції були лише частиною об'єднавчого процесу, що охопив у другій половині 40-х років країни Західної Європи. Впродовж 1946–1947 рр. відновили свою діяльність низка суспільних організацій активістів європейського руху. Зокрема, Пан-європейський союз – його філії було створено майже в усіх країнах Західної Європи. Президентом Союзу був його засновник Р. Куденгофе-Калергі, аж до своєї смерті 1972 року. Пан-європейський союз виступав за прямі вибори європейських установчих зборів і за розробку проекту федеральної європейської конституції. В Парижі в грудні 1946 р. було створений Європейський союз федералістів (ЄСФ), що налічував більше 100 тис. членів і мав десятки філій у різних країнах Європи. Він відстоював ідеї демократії та свободи й закликав до створення Європейської федерації, з суверенними повноваженнями, які б поширювались на спільні інтереси всіх європейців. Союз розпочав роботу з підготовки міжнародної конференції для розробки федеративної Конституції Європи. ЄСФ здійснював значну просвітницьку роботу, активно пропагував ідею європейської єдності. Головним своїм завданням він вважав створення Європейської федерації, члени якої передали б їй суверенні повноваження, необхідні для захисту спільних інтересів громадян Європи. Така федерація мала отримати також повноваження в галузях міжнародної торгівлі, фінансів, зовнішньої політики й оборони.

У грудні 1947 р. в Парижі було засновано Міжнародний координаційний комітет руху за об'єднання Європи, головою якого став Дункан Сендіс – британський політик, згодом, у 1957–1959 рр., міністр оборони в уряді англійських консерваторів Г. Макміллана. Комітет мав зорганізувати підготовку і проведення європейського конгресу 1949 року. До ідеї проведення Конгресу схвально поставились у державних і політичних колах європейських країн. Її підтримали прем'єр-міністр Бельгії Поль-Анрі Спаак, міністр закордонних справ Великої Британії Ернст Бевін, Італії – Карло Сфорца, Франції – Жорж Бідо і Робер Шуман.

У січні 1947 р. В. Черчилль заснував Тимчасовий комітет об'єднаної Європи. Похідним від нього став Європейський рух, створений у жовтні 1948 р. під керівництвом В. Черчилля, П.-А. Спаака й відомих державних діячів Франції – Леона Блюма та Італії – Альчіде де Гаспері.

Однак федералістські ідеї, що передбачали обмеження національних суверенних держав на користь європейської федерації, відразу після світової війни не здобули підтримки. Суспільна думка європейських країн не була готовою до цього. Оскільки відбудова їхніх народних господарств мала більшу актуальність, процес західноєвропейської інтеграції розпочався з економічної сфери, аби згодом охопити й політичні інститути. Економічна інтеграція була покликана пришвидшити процес реконструкції та сприяти створенню в Західній Європі стабільної соціально-економічної ситуації, включенню Західної Німеччини до цього процесу та водночас забезпечити певні гарантії Франції в проблемі взаємин із її східним сусідом, якого тепер прагнули перетворити з суперника на партнера. Ці наміри активно підтримали США.

Важливу роль в економічному відродженні Європи зіграла «Програма відбудови Європи», більше відома як «План Маршалла». 5 червня 1947 р. державний секретар

США Дж. Маршалл виступив у Гарвардському університеті США з промовою з питань подолання господарської кризи європейських держав. Він запропонував європейським державам американську фінансово-економічну допомогу впродовж 4 років у реалізації програми економічної відбудови Європи, якщо таку програму представлять європейці, попередньо домовившись щодо неї між собою. План було націлено на забезпечення економічного піднесення європейських країн і на те, аби сприяти об'єднанню їхніх зусиль в опірності комунізму та водночас мінімізувати втрати американської економіки від повоєнної реконверсії. В принципі, план було адресовано також і країнам Східної Європи, зокрема й СРСР. Радянський Союз не погодився на цей план, оскільки, на думку Москви, він включив би СРСР до світової економічної політики, де перевагу мали Західні держави, й цим обмежив би його самостійність. Крім того, і це було, вочевидь, головним, радянське керівництво небезпідставно побоювалось переходу його нових східноєвропейських союзників до табору західних держав.

Радянський Союз сприймав «план Маршалла» як прагнення «американського імперіалізму» встановити свій політичний та економічний контроль над Європою.

Консультації щодо «плану Маршалла» відбувались у Парижі 27 червня – 2 липня 1947 р. під час наради міністрів закордонних справ Великої Британії (Е. Бевіна), Франції (Ж. Бідо) та СРСР (В. Молотова). Англійський і французький міністри запропонували створити комітет із розробки координованої економічної програми, що її мало бути подано на розгляд США. Молотов відмовився від розмови за змістом плану, пославшись на недоречність обговорення питання про участь у ньому Німеччини. Після завершення наради Е. Бевін і Ж. Бідо надіслали 22-ом європейським державам (за винятком франкістської Іспанії) запрошення прибути 12 липня 1947 р. до Парижа для участі в Європейській

економічній конференції з обговорення «плану Маршалла». СРСР відкинув запрошення і примусив уряди східноєвропейських держав також відмовитись від участі в ній. Під впливом СРСР до «плану Маршалла» не наважилась приєднатись і Фінляндія. Отже, після цього організація стала суто західноєвропейською.

12–15 липня 1947 р. в Парижі відбулась конференція 16-ти західноєвропейських країн, що погодились взяти участь у «плані Маршалла». Було вирішено створити спеціальний Комітет економічної європейської співпраці та чотири спеціалізовані Комітети для розробки балансу ресурсів Європи та її потреб. 4 квітня 1948 р. Конгрес США ухвалив закон «Про європейську співпрацю», що передбачав чотирирічну програму економічної допомоги європейським країнам. 16 квітня 1948 р. країни – учасники «плану Маршалла» створили Організацію Європейської економічної співпраці (ОЄЕС) для розподілу американської допомоги.

Західну Німеччину до жовтня 1949 р., коли її було допущено до організації, представляли три західні головнокомандувачі окупаційних військ. 1950 р. членами-спостерігачами організації стали США й Канада, а згодом було налагоджено співпрацю з Югославією та Іспанією.

У Сполучених Штатах законом про допомогу іноземним державам 1948 р. було створено Адміністрацію економічної співпраці (АЕС) для контролю над здійсненням Програми відбудови Європи (ПВЕ). Згодом ОЄЕС, використовуючи фінанси США, стала головним інструментом переведення Західної Європи з воєнних на мирні рейки. Вона регулювала квоти на виробництво, налагодила кредитування, створила механізм для розрахунків між країнами й цим сприяла відновленню виробництва й торгівлі в Європі. Як міжурядова, а не наднаціональна організація, вона, тим не менше, сприяла формуванню навичок економічної співпраці, що збереглись і після припинення дії ПВЕ.

Керівним органом ОЄЕС стала Рада, сформована з представників країн-учасниць. Методом консенсусу Рада могла ухвалювати рекомендації, що не були обов'язковими для виконання. Своїм завданням ОЄЕС проголосила економічну інтеграцію Західної Європи, створення великого ринку з усуненням внутрішніх кількісних обмежень на переміщення товарів, валютних бар'єрів і тарифних перепон. Отже, заслугою ОЄЕС стала лібералізація внутрішніх європейських обмінів, для яких була характерною архаїчна організація і наявність обмежень – різних заборон, державного регулювання зовнішньої торгівлі через встановлення імпорتنих і експортних квот (контингентування). Після створення в червні 1950 р. Європейського платіжного союзу, який став важливим засобом нормалізації зовнішньої торгівлі та взаємних розрахунків між країнами Західної Європи, політика ОЄЕС щодо лібералізації торгівлі діяла активніше.

1960 р. на зміну ОЄЕС прийшла Організація економічної співпраці й розвитку (ОЕСР), у якій взяли участь США, Канада і Японія і яка поширила діяльність на інші регіони світу.

Від 4 квітня 1948 р. до грудня 1951 р. допомога Європі від Сполучених Штатів у рамках «плану Маршалла» становила 13 млрд. доларів (в сучасному вимірі близько 600 млрд.). 80% цієї суми надійшли безвідплатно як прямі фінансові трансї, товарні поставки американського продовольства й техніки. Головними одержувачами допомоги стали Велика Британія – 3,2 млрд., Франція – 2,6 млрд., Італія – 1,4 млрд., а після приєднання до «плану Маршалла» у грудні 1949 р. Федеративна Республіка Німеччина (ФРН) – 1, 3 млрд. доларів.

30 грудня 1951 р. «план Маршалла» офіційно припинив свою дію і його замінили законом «Про взаємне забезпечення безпеки», що його ухвалив Конгрес США 10 жовтня

1951 року. Він передбачав можливість того, що Сполучені Штати одночасно нададуть військову й економічну допомогу країнам Західної Європи.

Американські товари й капітали, спрямовані країнам – учасникам програми відбудови Європи, сприяли подоланню економічних наслідків війни і кризового стану їхньої торгівельно-фінансової системи. За перші два роки від початку реалізації програми було витрачено більшу частину американських грошей, в результаті чого економіка всіх охоплених допомогою країн майже наблизилась до довоєнного рівня, а обсяг промислового виробництва перевищив його на 15 %. Із чотирьох головних завдань «плану Маршалла»: 1) забезпечення зростання виробництва; 2) зовнішньої торгівлі; 3) підтримка європейської економічної інтеграції та кооперації; 4) встановлення контролю над інфляцією – перші три було успішно виконано. Це стало можливим не лише завдяки американській допомозі, а й тому, що її було надано не слабко розвиненим, а потенційно сильним індустріальним країнам із розвинутою ринковою економікою, що переживали тимчасові труднощі. З Америки до Європи ринув потік приватного капіталу у формі прямих інвестицій і кредитів. Реалізація плану була пов'язана з широким впровадженням у Європі американських методів організації виробництва й підвищення продуктивності праці. Крім того, американська допомога мала соціально-психологічний ефект, оскільки, відчувши підтримку США, західно-європейські державно-політичні кола змогли залучити на свій бік значну частину того населення, яке підтримувало комуністичні партії.

«План Маршалла» приніс реальну користь обом сторонам – і США, і Європі: в деяких західноєвропейських державах щорічне зростання валового внутрішнього продукту (ВВП) в період його реалізації становило від 15 до 25 %, а американській економіці вдалось уникнути інфляції.

Радянський прогноз про «економічне поневолення» Європи американськими монополіями не збувся. «План Маршалла» сприяв зміцненню трансатлантичної військово-політичної кооперації. Відбудова зруйнованого війною господарства на американські гроші дала змогу розпочати рух у напрямку інтеграції провідних західноєвропейських країн.

Інтеграції сприяла також і угода Бельгії, Нідерландів і Люксембурга про створення митного союзу, що набула чинності 1 січня 1948 року.

10 грудня 1953 р. Дж. Маршалл отримав Нобелівську премію миру.

Проблему досягнення і зміцнення єдності західноєвропейських країн актуалізувало поглиблення розколу Європи в результаті «плану Маршалла». Першою спробою координації зусиль прихильників об'єднання став Конгрес Європи в м. Гаага (Нідерланди) 7–11 травня 1948 р., скликаний за ініціативи Тимчасового комітету об'єднаної Європи та інших об'єднувачих рухів. У роботі Конгресу взяли участь 750 делегатів із різних країн Європи, а також спостерігачі з Канади й США. Це були відомі державні, політичні, громадські діячі. Почесним головою Конгресу обрали У. Черчилля. Вже в перші дні роботи Конгресу з'ясувалось, що делегати обстоюють два варіанти об'єднання: федералістський та уніоністський. Федералісти виступали за якнайшвидше створення Сполучених Штатів Європи; уніоністи пропонували поступове розширення й поглиблення співпраці між державами на різних рівнях із наступним їх об'єднанням надалі в Європейський Союз. На конгресі було утворено три комісії для обговорення економічних, політичних і культурних проблем інтеграції.

В економічній комісії, що її очолював П. ван Зееланд, точились гострі дискусії щодо структури нової об'єднаної Європи, зокрема щодо включення до неї такого органу, як

Економічна й Соціальна Рада, можливо, навіть із консультативними функціями.

В політичній комісії її учасники під час дискусії досить швидко дійшли згоди про створення Асамблеї як представницького органу з обговорення спільних проблем європейських країн. Суперечки виникли, зокрема, з питань компетенції Асамблеї та порядку представництва в ній від країн. Федералісти наполягали на призначенні до Асамблеї представників від суспільних, громадських та інших організацій, а також депутатів від парламентів. Колишній прем'єр-міністр Франції Поль Рейно пропонував, наприклад, порядок виборів депутатів від кожної країни за формулою – один депутат від 500 тис. жителів. Утім, жодної пропозиції не було прийнято, хоча конгрес у принципі виступив за створення Європейської Асамблеї. Було також схвалено і власне термін «Рада Європи».

Комісію з культури очолював Сальвадор де Мадарьяга – іспанський письменник, дипломат, журналіст, історик і психолог. Комісія розробила план створення Європейського центру культури, згодом відкритого в Женеві. В цій же комісії обговорювали й питання створення Європейського коледжу. Його відкрили 1950 року. Коледж став першим наднаціональним науково-дослідним і навчальним закладом із загальних європейських проблем, який існує і нині.

На останньому пленарному засіданні Конгресу 10 травня 1948 р. було ухвалено «Послання до європейців», його зачитав Дені де Ружмон – швейцарський письменник, філософ і суспільний діяч. «Європа стоїть перед загрозою. Європу розділено, й величезна небезпека постає через її розділення», – так починалось послання. Воно містило заклики до населення Європи активно включитись до створення об'єднаної Європи з вільним пересуванням людей, ідей і цінностей; до ухвалення Декларації прав людини, яка б гарантувала свободу думки, зборів, поглядів, а також

висловлювання опозиційних ідей; до створення Суду, що його призначенням стало б дотримання Декларації прав людини; до скликання Європейської Асамблеї, в якій було б представлено «живі сили» всіх європейських націй; до активної роботи із просування ідей створення об'єднаної Європи як єдиної запоруки миру й великого майбутнього для нинішніх і прийдешніх поколінь. За результатами роботи комісії Координаційний комітет Руху за об'єднання Європи підготував політичну доповідь Конгресу. Вона містила пропозиції щодо дальшого розвитку процесу створення об'єднаної Європи. На основі доповіді було ухвалено низку політичних резолюцій. Їхній головний зміст зводився до таких тез:

1. Відбудова Європи не може бути успішною за умови цілковитого збереження національних суверенітетів.
2. Задля безпеки, економічної незалежності й соціального прогресу європейські держави мають створити економічний і політичний союз. У такому союзі вони мають бути готовими поступитися деякими своїми суверенними правами.
3. Європейський Союз чи федерація мають бути відкритими для участі всіх країн, де дотримано головних прав людини.
4. Невідкладно має бути скликано Європейську парламентську Асамблею з представників усіх держав, що підтримують ідею об'єднання.
5. Створення Європейського Суду з правом накладати санкції в разі порушень прав людини.

В резолюціях також було передбачено визнання права колоніальних держав зберігати зв'язки з їхніми заморськими територіями та було висловлено сподівання, що об'єднання Європи є важливим етапом утворення «єдиного світу».

Аналіз резолюцій Конгресу показує, що на ньому взяла гору позиція прихильників більш поступового підходу до

створення об'єднаної Європи (тобто думка уніоністів), тоді як федералісти, що виступали за жорсткішу й конкретнішу інтеграційну форму співтовариства європейських держав, не мали достатньої підтримки. Наднаціональна складова прозвучала слабо. Однак головним було те, що резолюції відображали єдине бажання великих соціальних змін на континенті, прагнення до єдиної нової Європи.

Відсутність конкретних рішень, які розкривали б у деталях шляхи створення нової Європи, її майбутній вигляд, аж ніяк не свідчила про безрезультатність цього конгресу. Його учасники і не мали, вочевидь, такого завдання. Головним підсумком дискусії було формулювання низки основоположних ідей, які багато в чому визначали дальший розвиток європейської інтеграції. Як писав активний учасник Конгресу Д. де Ружмон, «все вийшло з Конгресу в Гаазі в травні 1948 року: перші європейські організації – парламентські, юридичні, культурні, технічні, основні принципи Спільного ринку...» Одним із заходів реалізації пропозицій, висловлених на Гаазькому Конгресі, стало створення Міжнародного координаційного комітету 25 жовтня 1948 р., так званого «Європейського руху» – сталої неофіційної організації, що мала за головну мету розвиток і пропагування Європейського Союзу. Почесними президентами Європейського руху обрали Л. Блюма, У. Черчилля, А. де Гаспері, П.-А. Спаака, чим ніби підкреслювали його наднаціональний характер і незалежність від впливу різних партій.

Основний практичний наслідок Гаазького Конгресу виявився в тому, що за пропозицією французького та бельгійського урядів резолюції Конгресу було поставлено на обговорення в Раді Брюссельського пакту.

Під час обговорення представники Великої Британії виступили з контрпропозицією обмежитись лише створенням традиційних організацій міжурядової співпраці. Задля

примирення обох проектів було сформовано спеціальний комітет, котрий зрештою наприкінці січня 1949 р. дійшов компромісного рішення щодо майбутньої організації. На основі цього компромісу 5 травня 1949 р. було укладено конвенцію про створення Ради Європи. Крім п'яти країн – членів Брюссельського пакту, її підписали Італія, Ірландія, Данія, Норвегія, Швеція, згодом – Греція. Рада Європи є однією з найстаріших міжнародних організацій у Європі. До її складу входять 47 держав із понад 800 млн. населення. Україна стала членом РЄ 9 листопада 1995 року. Згідно з розділом I Статуту Ради Європи, її метою є створення тіснішого союзу між учасниками організації для захисту й просування ідеалів і принципів, що були спільним надбанням, а також для сприяння їхньому економічному й соціальному прогресові. Проголошена мета призвела до того, що поступово Рада Європи зосередилась на правових і правозахисних питаннях. Сьогодні мету РЄ визначено як побудову Європи без розмежувальних ліній, засновану на принципах демократії, прав людини й верховенства закону (правової держави).

Рада Європи – політична організація з дуже широкою компетенцією (винятком є лише питання оборони). Вона поступово сформувалась як європейська структура з безперечним внеском у формування загальноєвропейської свідомості й узгодження дій урядів і вищої законодавчої влади під час вирішення важливих політичних, соціальних і культурних питань. Загалом ідеї і плани створення об'єднаної Європи, обговорювані на Гаазькому Конгресі, не мали свого втілення в тому вигляді й у ті терміни, як це було задумано. Однак сама ідея була такою потужною, що дальша історія підтвердила тезу: що амбіційнішими є завдання нездійсненого проекту, то інтенсивнішим буде рух до реалізації тих ідеї в іншому вигляді і в іншому вимірі.

2.4. Початок військово-політичної інтеграції країн Західної Європи

Проблема забезпечення безпеки для держав Західної Європи після Другої світової війни мала два аспекти. Перший – це недопущення відродження німецького милітаризму й нових спроб реваншу Німеччини та розв'язання війни. Після початку «холодної війни» 1946–1947 рр. виник другий аспект – побоювання агресії з боку СРСР і його союзників із числа країн Східної Європи. Обидві загрози поставали як реальна небезпека для незалежності західноєвропейських держав. Французькі політичні кола першу загрозу вважали реальнішою. Тому від початку 1947 р. керівники Франції почали обговорювати з англійськими колегами питання про формування в Західній Європі нової системи гарантій безпеки, призначеної запобігти відновленню німецької загрози. В січні 1947 р. під час візиту прем'єр-міністра й міністра закордонних справ Франції Л. Блюма до Лондона було досягнуто згоди між Англією і Францією про укладення союзного договору двох держав. Офіційно переговори щодо його конкретних статей відтермінували через відставку уряду Блюма. Вони відновились у середині лютого 1947 р., і 4 березня 1947 р. в Дюнкерку (Франція) міністри закордонних справ Англії та Франції – Е. Бевін і Ж. Бідо – підписали англійсько-французький «Договір про союз і взаємодопомогу» терміном на 50 років. Офіційно, за змістом шести статей Договору, його було спрямовано на зміцнення європейської безпеки й на відвернення можливої агресії з боку Німеччини, а також на дальший розвиток економічних зв'язків між двома країнами. Однак, як показали дальші події, формально спрямованість Договору проти Німеччини мала здебільшого тактичний характер – головною турботою західних країн ставала радянська загроза.

1947 р. став визначальною віхою на шляху політичного й економічного розколу Європи. За «Доктриною Трумена» від

12 березня 1947 р., США взяли на себе зобов'язання надавати військово-політичну й економічну допомогу державам, яким загрожував натиск «світового комунізму». «План Маршалла» 5 червня 1947 р. економічно розділив європейські держави. В СРСР ці документи трактували як прагнення США встановити своє домінування в Європі. Умовою надання європейським країнам американської допомоги було те, що вони вживатимуть рішучих заходів щодо захисту демократичних принципів, інститутів і незалежності. При цьому головною загрозою поставала політика Радянського Союзу, який підтримував комуністичні партії в західних країнах. Від їхніх урядів вимагали посилити боротьбу проти комуністичної небезпеки. Під цим тиском навесні 1947 р. було реорганізовано уряди Франції та Італії, зі складу яких вивели комуністів.

28 вересня 1947 р. за ініціативи радянського керівництва було створено Інформаційне бюро комуністичних і робітничих партій (Комінформбюро) – міжнародну комуністичну організацію для московського ідейно-політичного керівництва компартіями інших країн. Вона фактично перебрала на себе функції розпущеного в травні 1943 р. Комінтерну. На Заході це сприйняли як загрозу радянського втручання в справи західних країн. Тут враховували також той факт, що чисельність радянських військ у Європі сягала близько 2,8 – 2,5 млн військовослужбовців, американських же, після виведення з Європи їхніх основних контингентів, – менше 0,5 млн.

1947 р. можна вважати також і початком військово-політичної консолідації країн Західної Європи для протистояння «радянській загрозі». Під час Лондонської сесії міністрів закордонних справ США, Великої Британії, Франції та СРСР 25 листопада – 15 грудня 1947 р., що завершилась черговим провалом з німецького питання, відбулись неофіційні переговори Е. Бевіна і Ж. Бідо з

Дж. Маршаллом щодо «консолідації заходу із включенням Західної Німеччини». США вважали залучення Західної Німеччини до оборони Західної Європи і необхідним, і неминучим. Вони активно виступали за формування військово-політичного західного блоку, призначеного протистояти Радянському Союзові й комуністичній загрозі. Керівники Великої Британії та Франції на початку 1947 р. рішуче підтримували укладення військової угоди між США й Західною Європою та стали присутність американських військ у Європі. Однак, як і в економічній сфері, Вашингтон вирішив спочатку здійснити військово-політичне об'єднання самих західноєвропейських держав, мобілізувати їхні власні зусилля.

На процес консолідації західних держав значно вплинув комуністичний переворот у Чехословаччині в лютому 1948 р., а також побоювання, що це може статись у Фінляндії та, особливо, в Італії, де в перебігу підготовки до парламентських виборів великі шанси на успіх мали комуністи. На Заході зростав страх перед комунізмом і прагнення дати йому злагоджений опір.

Західна концепція безпеки другої половини 1940-х рр., за умов ідеологічного, політичного й можливого військового протистояння з СРСР, базувалась на трьох основних принципах: створення сильної Європи в процесі її відбудови і стабілізації, розвитку інтеграції (в якій спочатку виразнішими були не економічні, а військово-політичні акценти); включення до союзу західних держав Західної Німеччини та розширення американської присутності на континенті.

Головним ініціатором створення Західного союзу став Е. Бевін. Він, як і багато інших англійських політичних діячів, після Другої світової війни покладав особливі надії на перетворення Західної Європи на незалежну «третю силу», поряд із США й СРСР, спроможну протистояти радянському впливові. Такою Західною Європою, на думку англійських

керівників, мала керувати Велика Британія. Е. Бевін пропонував багатосторонній договір Великої Британії і Франції з Бельгією, Нідерландами й Люксембургом (хоч і на основі «дюнкерської формули»). Після створення такого «осередку» можна було розпочати формування «системи західних демократій», що до неї, на думку Е. Бевіна, ввійшли б Скандинавія, малі країни Європи, Італія, Греція і, можливо, Португалія.

Ж. Бідо висловлювався за створення англійсько-французького союзу із залученням до нього Бельгії. Він мав стати опорою для міжнародних відносин у Західній Європі. Водночас, сторони мали враховувати позицію США щодо залучення до союзу Західної Німеччини, а також наявність у їхньому договорі від 4 березня 1947 р. «дюнкерської формули» – тези про його спрямування проти агресії Німеччини. Хоча цю тезу було внесено до тексту Договору задля заспокоєння СРСР, все ж за умов постанови питання європейського примирення й залучення Західної Німеччини до переговорів про співпрацю і взаємодопомогу ця формула була недоречною. Франція, яка спочатку виступала проти створення західнонімецької держави, наприкінці 1947 р., заради консолідації Західної Європи, змінила свою позицію на користь підтримки таких планів. Водночас, у французькій суспільно-політичній думці так само існували побоювання щодо «німецької загрози», неминучого відродження німецького економічного і військового потенціалу. Лунали ідеї розділення й максимального послаблення Німеччини. Однак, у міру загострення «холодної війни» та з огляду на слабкість західних країн у разі радянської агресії, формувалась думка, що вирішення проблеми полягає у створенні самостійної західнонімецької держави в інтересах зміцнення оборони країн Заходу. Вважалося, що залучення Західної Німеччини до «будівництва Європи» через її участь у загальноєвропейських інститутах сприятиме її перетворенню

на європейську структуру і протидіятиме відродженню німецького націоналізму й реваншизму. Далі цей підхід зіграв свою роль в ініціативах Франції 1950–1955 рр. зі створення європейської армії.

Державний департамент США позитивно оцінив план Е. Бевіна, однак наголошував, що «Західна Німеччина має брати повноцінну участь у відбудові Західної Європи». Більше того, на думку держдепартаменту, пропонована «дюнкерська формула» майбутнього договору, спрямована проти Німеччини, суперечила тому переконанню, яке склалося і в Західній Європі, і в США, що загроза Заходу пролягає набагато східніше.

Програмні виступи Е. Бевіна в британському парламенті й у Гарварді 20 і 22 січня 1948 р. започаткували серію переговорів упродовж лютого – березня з Францією та країнами Бенілюксу про створення Західного Союзу. Каменем спотикання всього переговорного процесу була проблема включення до тексту договору пункту про те, що союз буде спрямовано проти агресії Німеччини. Адже головною метою політичної та військової консолідації країн Західної Європи була протидія ідеологічній, політичній і потенційній воєнній агресії Радянського Союзу. Негативно ставився до збереження «дюнкерської формули» прем'єр-міністр і міністр закордонних справ Бельгії П.-А. Спаак. Протилежну позицію займав уряд Франції, який заперечував ті варіанти проекту договору, де Німеччину було згадано позитивно. Причиною занепокоєння Франції були як антинімецькі настрої в суспільній думці країни, так і побоювання спровокувати СРСР на денонсування французько-радянського договору про дружбу і взаємодопомогу від 10 грудня 1944 року.

4 березня 1948 р. в Брюсселі почались переговори представників Великої Британії, Франції, Бельгії, Нідерландів і Люксембурга про західний союз. Ішлося про

регіональний військово-політичний союз, доповнений економічними зобов'язаннями.

17 березня 1948 р. представники 5-ти названих держав Західної Європи підписали Договір про економічну, соціальну й культурну співпрацю та колективну самооборону.

Преамбула Договору містила посилання на основні права людини, демократичні принципи і Статут Організації Об'єднаних Націй. Учасники Договору висловлювали готовність координувати свої зусилля зі створення в Західній Європі міцної основи для її економічної відбудови; готовність до взаємодопомоги заради забезпечення миру й міжнародної безпеки та перешкоджання всьлякій політиці агресії, зокрема з боку Німеччини. Намір протидіяти можливому відновленню німецької агресії було внесено до Преамбули договору. Водночас, найважливішим зобов'язанням, що його містив Брюссельський пакт, було зобов'язання надавати допомогу кожному учасникові угоди всіма засобами, зокрема й військовими, якщо одна зі сторін, що домовляються, зазнає збройного нападу в Європі. Такого високого ступеня автоматизму військових зобов'язань, як у Брюссельському договорі, ще не було передбачено в жодній іншій багатосторонній угоді західних країн.

Хоча в тексті Договору й було звернено значну увагу на економічну, соціальну й культурну співпрацю, насправді найбільше значення мали зобов'язання, що означали створення військово-політичного союзу п'яти держав.

Для узгодження всіх політичних питань Брюссельський пакт передбачав створення Консультативної ради в складі п'яти міністрів закордонних справ, що мала збиратись не рідше одного разу на три місяці. Також було створено Постійний військовий комітет із розташуванням у Лондоні. Його очолив британський фельдмаршал Бернард Монтгомері. Цим було закладено основи Західного союзу, призначеного протистояти Радянському Союзові й комунізму в

Європі. Так було зроблено перший крок до створення європейської армії. 1955 р., після вступу до нього Італії та ФРН, Західний союз було перетворено на Західноєвропейський союз.

Повоєнна сталінська концепція безпеки базувалась на створенні на периметрі радянських кордонів «поясу безпеки» з дружніх Радянському Союзові держав, насамперед європейських. Що ж до організаційної структури такої безпеки, то всередині Східного блоку, що його сталінське керівництво в основному накреслило вже наприкінці війни в Європі, то Кремль реалізував її через створення системи двосторонніх договорів між державами Східної Європи та між ними й СРСР.

Тоді ж, і навіть раніше (Польща, Чехословаччина) відбувалось узгодження й укладення низки договорів між СРСР і країнами Східної Європи, де йшлося і про взаємодопомогу проти «будь-якої агресії, а не лише проти агресії Німеччини», що, звісно, свідчило про погіршення відносин між колишніми союзниками по антигітлерівській коаліції.

Відразу після підписання Брюссельського пакту президент США Г. Трумен запевнив його учасників щодо готовності Сполучених Штатів надати їм усю необхідну допомогу. Керівники Великої Британії та Франції, своєю чергою, виступили за створення широкого військово-політичного союзу західних держав. Французький міністр закордонних справ Ж. Бідо писав на початку березня 1948 р. державному секретареві США Дж. Маршаллу: «Настав момент і в політичній галузі, і якомога швидше у військовій сфері зміцнити співпрацю між Старим і Новим світом».

11 червня 1948 р. сенат США ухвалив резолюцію № 239 сенатора А. Ванденберга, що вповноважувала уряд у мирний час укладати військово-політичні союзи поза американським континентом. Це було переглядом одного з найважливіших

принципів зовнішньої політики США, відображенням її нового глобального характеру.

На початку липня 1948 р. у Вашингтоні почалися переговори представників США, Канади й Західного союзу. Вони обговорювали можливості американської військової допомоги Західній Європі. Американському урядові вже було передано проекти військових планів Західного союзу. В липні американські офіцери брали участь у засіданнях Постійного військового комітету Брюссельського пакту.

В цій проблемі позиція США зводилась до того, аби створюваний багатосторонній союз поглинув Брюссельський пакт. Французький представник Ж. Боне, навпаки, зайняв протилежну позицію. Він пропонував посилити Брюссельський пакт за рахунок включення до нього США, Канади, Ісландії та Гренландії. Країни Бенілюксу вважали, що Північноатлантичний союз має доповнювати Брюссельський пакт. Велика Британія послідовно відстоювала думку про необхідність існування двох військово-політичних блоків як двох окремих організацій: 1) організації країн Брюссельського договору, якій США мають гарантувати підтримку; 2) Атлантичного пакту в складі США, Канади, Великої Британії, Франції та інших західноєвропейських демократій. Отже, Атлантичний пакт мав стати окремим інструментом в обороні Західної Європи.

Була розбіжність поглядів і щодо інших потенційних учасників Північноатлантичного договору. Найскладнішою проблемою було надання членства в ньому Італії. Вона не належала до Північноатлантичного регіону й мала низку обмежень за мирним договором 1947 р., зокрема на будівництво нових військових баз на її території, на загальну чисельність збройних сил, на розробку атомних і деяких інших видів озброєння. Однак Італія була дуже важливою для Атлантичного союзу в геостратегічному сенсі. Тому її запросили вступити до Альянсу, на що вона дала згоду 29

березня 1949 року. Щодо Західної Німеччини, Іспанії і Туреччини, то їхнє членство в НАТО вважали передчасним з огляду на негативну реакцію суспільно-політичної думки в багатьох країнах Європи, що її воно могло викликати.

Наприкінці жовтня 1948 р. міністри закордонних справ Західного союзу розглянули питання про забезпечення безпеки Північної Атлантики й одностайно висловились за укладення нового військово-політичного союзу за участі США й Канади. До кінця року було підготовлено попередній проект Північноатлантичного пакту й передано його всім зацікавленим урядам.

Слід враховувати загальний психологічний клімат у Західній Європі в 1948–1949 роках. У суспільній думці панував страх перед радянською загрозою. І хоча тепер відомо, що планів широкомасштабної агресії проти Західної Європи в Москві не існувало, тоді європейські обивателі вірили пропаганді про наміри Сталіна наступати до Ламаншу. В лютому 1949 р. переговори про створення Північноатлантичного пакту було завершено. 15 березня розширене засідання Консультативної ради Західного Союзу за участі міністрів закордонних справ, міністрів оборони й міністрів фінансів ухвалило запропонований йому текст без жодних поправок. 18 березня, задовго до підписання Північноатлантичного пакту, його текст було опубліковано.

Стаття 4 передбачала консультації учасників договору «щоразу, коли, на думку будь-кого з них, територіальна цілісність, політична незалежність чи безпека будь-якої сторони опиняться під загрозою». Відповідно до ст. 5, «збройний напад на одну чи на декілька сторін, здійснений у Європі чи в Північній Америці, буде розцінено як напад на всі договірні сторони, і внаслідок цього ... кожна сторона допоможе учасникові чи учасникам, котрі зазнали нападу, вживши.... таких дій, які вона вважатиме за необхідні, зокрема й застосування збройної сили, аби відновити й

забезпечити безпеку в районі Північної Атлантики». Йшлося (ст. 6) про збройний напад на одного з учасників Договору «в Європі чи в Північній Америці, на французькі департаменти Алжиру, на окупаційні сили будь-якого учасника в Європі», а також на острови, що перебувають під юрисдикцією членів Атлантичного пакту, на їхні судна й літаки в районі Північної Атлантики, тобто на північ від тропіка Рака (Тропік Рака – паралель на широті 23° 07' у північній півкулі). Так Північноатлантичний пакт передбачав принцип колективної самооборони. Водночас він обмежував можливості його учасників застосовувати силу в разі збройного нападу на одного з них та окреслював географічний район дії договору.

Пакт передбачав, що його учасники невпинно й ефективно підтримуватимуть і посилюватимуть свою можливість окремо і спільно протистояти збройному нападові, розвиваючи власні засоби, надаючи один одному допомогу (ст. 3). Для здійснення цих зобов'язань було передбачено створення спеціальної організації – комітету оборони. Саме згідно з цими положеннями Договору було створено розгалужену структуру НАТО й розгорнено широку програму американської військової допомоги її європейським учасникам.

Урочиста церемонія підписання Північноатлантичного пакту відбулась 4 квітня 1949 р. у Вашингтоні. Його учасниками спочатку стали 12 держав: Бельгія, Велика Британія, Данія, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Канада, Норвегія, Португалія, США, Франція. 1952 р. до пакту приєдналися Греція і Туреччина, а 1955 р. – Федеративна Республіка Німеччина.

Дальше загострення міжнародної напруженості сприяло швидкому формуванню політичних і військових структур організації Північноатлантичного договору. Її вищим органом стала Рада НАТО, що складалась із міністрів закордонних справ, оборони й фінансів держав-членів. У періоди між засіданнями Ради (двічі на рік) рішення

ухвалювали постійні представники країн-учасниць на основі рівності й однотайності. Було створено також генеральний адміністративний секретаріат, якому було підпорядковано низку цивільних департаментів. Вищим військовим органом НАТО став Військовий комітет, що складався з начальників Генеральних штабів держав-членів. Він збирався двічі на рік і готував рекомендації та принципові рішення з військових питань. Між його сесіями ці функції було покладено на постійних військових представників. Було також створено декілька регіональних командувань НАТО, найважливішим стало командування для Європи.

Паралельно з текстом Північноатлантичного пакту було підготовлено угоду про американську військову допомогу її європейським учасникам. Вона передбачала поставки американської зброї на суму 1 млрд доларів п'ятьом учасникам Брюссельського договору в 1949–1950 роках. Для закупівель зброї США відкривали цим країнам доларовий кредит у розмірі 35–50% їхніх власних втрат на озброєння.

Вже наступного дня після підписання пакту учасники Західного союзу звернулись до Вашингтона з офіційним проханням якнайшвидше надати їм військову допомогу, на що уряд США відповів згодою. Таким чином, Північноатлантичний пакт відразу став найважливішим чинником у політиці західних держав і сприяв розгортанню гонки озброєнь.

Свідченням того, що Вашингтон форсує гонку озброєнь, стала директива Ради національної безпеки «Цілі та програма США в галузі національної безпеки» СНБ-68, ухвалена у квітні 1950 року. Цей меморандум зображував СРСР як «тотального ворога» Сполучених Штатів. Він орієнтував на кризову конфронтацію з СРСР «доти, доки не відбудеться змін у характері радянської системи». На думку авторів документу, США мали протидіяти радянській експансії через політику військового та іншого тиску на СРСР

«із позиції сили». Осередок СНБ-68 складала стратегія військового стримування Радянського Союзу на основі загальнополітичної концепції «стримування». Отже, одним із головних висновків СНБ-68 для дальшої політики США, водночас із нарощуванням і модернізацією американського ядерного арсеналу, був заклик до різкого збільшення військових витрат, економічної та військової допомоги союзникам.

Створення Північноатлантичного пакту означало реалізацію курсу на тісний союз між США та країнами Західної Європи. Воно стало важливим етапом політики «стримування», що її здійснював Вашингтон.

Контрольні питання:

1. Схарактеризуйте особливості повоєнної ситуації в країнах Західної Європи.
2. Розкрийте основні тези «Декларації про звільнену Європу».
3. Що зумовило «відсоткову угоду» У. Черчилля і Й. Сталіна та що вона передбачала?
4. Схарактеризуйте радянську політику щодо країн Східної Європи.
5. В чому виявились розбіжності між союзниками в питанні повоєнного розвитку країн Східної Європи?
6. Схарактеризуйте стисло позиції великих держав щодо польського питання.
7. Як оцінювало перспективи світового розвитку після Другої світової війни радянське керівництво?
8. Схарактеризуйте головні тези «Довгої телеграми Д. Кеннана».

9. Фултонська промова У. Черчилля. Її головні тези. Як сприйняли цю промову в Радянському Союзі?
10. Які вимоги висувало радянське керівництво до Туреччини? Схарактеризуйте позицію і політику США в турецькій кризі.
11. Схарактеризуйте розклад політичних сил у Греції після завершення світової війни.
12. Чому СРСР утримувався від активної допомоги грецьким комуністам?
13. Чому виникла іранська криза? Схарактеризуйте в ній політику СРСР.
14. «Доктрина Трумена» 12 березня 1947 року.
15. Які причини зумовили пропозицію «плану Маршалла» країнам Європи? Схарактеризуйте головні тези «плану Маршалла».
16. Чому СРСР відмовився від участі в «плані Маршалла» та примусив до цього інші держави Східної Європи?
17. В чому полягало значення «плану Маршалла» для країн Західної Європи?
- 18.3 якою метою було утворено Організацію європейської економічної співпраці (ОЄЕС)?
19. Схарактеризуйте погляди й роль У. Черчилля в популяризації ідеї західноєвропейського єднання після Другої світової війни.
20. Дайте оцінку діяльності рухів за об'єднання Європи в другій половині 1940-х років.
21. Основні рішення Конгресу Європи 7–11 травня 1948 року.
22. Створення й початок діяльності Ради Європи.
23. Проаналізуйте Договір про утворення Північноатлантичного союзу.

Розділ III Перший етап західноєвропейської інтеграції (1950–1969 роки)

3.1. Утворення Європейського співтовариства вугілля і сталі (ЄСВС)

У процесі відбудови економіки країн Західної Європи в другій половині 1940-х рр. зростав їхній інтерес до питань економічної інтеграції, що було зумовлено потребами міжнародного економічного обміну. За умов складних повоєнних часів деякі держави розпочали спроби переговорів із сусідами задля встановлення взаємовигідних економічних зв'язків, завдяки яким можна було б вирішувати нагальні проблеми. Зокрема, вже 1948 р. Бельгія, Нідерланди й Люксембург (як уже було зазначено) створили митний союз, що ввійшов в історію як Бенілюкс. Плани організації митного союзу розробляли Англія і Скандинавські країни, Франція та Італія, однак реалізувати їх не вдалося.

Розвиткові економічної співпраці ставали на перешкоді національний егоїзм і роз'єднаність керівників урядів, котрі на чільне місце ставили забезпечення виняткового права своїх країн і національного суверенітету. Гальмувало рух до інтеграції збереження старих розбіжностей і ворожнечі між європейськими державами, насамперед, французько-німецькі суперечності. З огляду на вагу Франції та Німеччини в європейській економіці, було зрозумілим, що без активної підтримки й участі цих країн у європейській інтеграції вона неможлива. Не склалось на той час і досвіду економічної співпраці великої групи держав та управління цією групою. Важливим було також питання, як починати інтеграцію: в усіх сферах відразу чи секторально? Прихильники інтеграції

поділились на «європеїстів» і «націоналістів». «Європеїсти» виступали за об'єднання всіх західноєвропейських держав у єдину федерацію з «наднаціональним» урядом на чолі. «Націоналісти» вважали за необхідне зберегти національну суверенність і національні держави, а об'єднання Європи, на їхнє переконання, слід було здійснити через економічний і політичний союз держав. При цьому держави зберігають свої уряди, органи влади і збройні сили.

Ці суперечності й розбіжності слід було враховувати в процесі руху до європейської інтеграції.

Поміж економічних проблем, що постали перед західноєвропейськими країнами, був початок кризи сталеливарної промисловості. Виробничий потенціал цієї галузі в різних європейських країнах значно зріс, а можливості для реалізації її продукції знижувались. Попит на неї скорочувався, ціни падали. Виникла, як і в довоєнні роки, загроза створення картельних об'єднань і загострення суперечностей між ними. Країнам Західної Європи, котрі мусили відбудувати зруйновану війною економіку, така перспектива була не вигідною. За таких умов дуже важливим стало порозуміння між головними виробниками чавуну і сталі в Європі – Францією та Німеччиною. На такій основі й міг зародитись оригінальний інтеграційний проект.

У розробці концепції європейського будівництва велику роль зіграв відомий французький «європеїст», тоді генеральний комісар планування у французькому уряді Жан Монне, якого називають ідейним батьком інтеграції Західної Європи в економічній галузі. Ж. Монне здобув широку популярність у Європі ще під час Першої світової війни як один із організаторів системи загальних постачань для союзних армій Антанти. Він був Генеральним секретарем Ліги Націй і закликав до активізації її діяльності перед загрозою фашизму в Європі. Його знав і високого поцінував президент США Ф. Рузвельт. Монне був у числі його

радників і допомагав розробляти відому американську «Програму допомоги», що її реалізація дала змогу швидко досягти переваги над Німеччиною та її союзниками. Крім того, він добре знав банківську справу, якийсь час працював у банках США, Європи та інших країн.

Під керівництвом Ж. Монне у Франції в повоєнний період відбувалося впровадження ефективної форми централізованого економічного планування задля модернізації промисловості й сільського господарства. Під час війни обсяг національного виробництва у Франції скоротився на 65%. Однак упродовж двох років, після звільнення (1944 р.) й до початку дії «плану Маршалла», обсяг виробництва було збільшено до 90 %. Від 1947 р. в межах серії «планів Монне», що їх розробляло і впроваджувало його відомство (Комісія з планування в складі французького уряду), відбувались цілеспрямований розподіл коштів і визначення пріоритетів, а також загальне керівництво послідовним відновленням кожного сектора економіки у співпраці з державними і приватними підприємствами. При цьому кошти за «планом Маршалла» використовували переважно для переорієнтування й перебудови різних галузей промисловості. Другий (1952–1957 рр.) й наступні плани включали до економічної стратегії підтримку соціально-економічних секторів (освіти, науково-дослідницької роботи і професійної підготовки) і створили основу для запровадження централізованого керівництва соціальною політикою і системою соціальних гарантій, що їх фінансували і підприємці, і трудівники.

Цілком слушно, що міністр закордонних справ Р. Шуман, який і сам був непересічною особистістю, звернувся до Ж. Монне з пропозицією розробити проект об'єднання Західної Європи й забезпечити в ній місце для Західної Німеччини під вічним контролем об'єднаної Європи (задля запобігання можливості відродження німецького реваншизму).

Ж. Монне підготував доповідь, що увійшла в основу так званої «Декларації Шумана». Після ознайомлення Р. Шумана і французького прем'єр-міністра Ж. Бідо з проектом Монне було вирішено направити до ФРН секретну місію, яка вручила документ особисто канцлерові Конраду Аденауеру. Прочитавши його, Аденауер негайно зателефонував прем'єрові Франції та повідомив йому, що уряд ФРН цілковито підтримує проект. 9 травня 1950 р. Шуман зачитав документ перед урядом як Декларацію. Того ж дня в міністерстві закордонних справ Франції він провів прес-конференцію щодо змісту Декларації. Французький міністр заявив про рішучий намір Франції зробити перший крок до розбудови нової Європи й запросив Німеччину зіграти в цьому свою роль.

У Декларації Шумана було сформульовано низку принципів тез, що стали наріжними для будівництва об'єднаної Європи: 1) Суперництво між Францією та Німеччиною, що тривало століттями, має бути припинено. На такій основі слід будувати й відносини між іншими державами, що поділяють цю мету. 2) Першим кроком до цієї мети стане французько-німецьке виробництво вугілля і сталі, що ним керуватиме спільний вищий керівний орган. 3) Таке об'єднання економічних інтересів сприятиме підвищенню рівня життя населення й рухові до утворення економічного співтовариства. 4) Рішення керівних органів Співтовариства мають бути обов'язковими для всіх країн, що приєднуються до нього, а становище країн в організації має бути рівноправним.

Отже, французький міністр закликав припинити тривале суперництво між Францією та Німеччиною, організувати спільне французько-німецьке виробництво вугілля і сталі на чолі з вищим керівним органом. «...Французький уряд пропонує почати негайно діяти в одному вирішальному напрямку. Він пропонує, аби французько-німецьке вироб-

ництво вугілля і сталі загалом було підконтрольним спільному вищому керівному органу в межах організації, відкритої для участі інших країн Європи. Об'єднання виробництва вугілля і сталі має незабаром призвести до створення спільних основ економічного розвитку, як першого кроку до федеративної Європи, і змінити долі тих регіонів, що довго були виробниками військової продукції – тієї продукції, жертвами якої вони ставали частіше за інших... Ця солідарність у сфері виробництва робить очевидним той факт, що війна між Францією та Німеччиною стає не просто немислимою, а й, по суті, неможливою».

Р. Шуман запропонував створити Європейське співтовариство вугілля і сталі (ЄСВС). Хоча й багатонаціональне за складом, воно фактично стало б французько-німецькою організацією, яка мала б як політичні, так і економічні цілі. Створення ЄСВС означало перехід Франції від конфронтації до партнерства з Німеччиною, що стало однією з прикметних рис повоєнної Європи. Вугілля і сталь були раніше основою французько-німецького економічного й військового суперництва, і тепер Франція своєю ініціативою поставити ці галузі під спільний міжнародний контроль фактично погодилась на примирення.

Отже, значення Декларації виходило за межі двосторонніх французько-німецьких відносин, оскільки вона закликала до створення спільної основи економічного розвитку, що стало б першим кроком до європейської федерації. Це забезпечило б мир, економічне зростання й покращення умов життя європейського населення. У Франції проти інтеграції у варіанті Шумана виступали генерал Ш. де Голль і його прихильники. Власне, де Голль ще наприкінці 1943 р. вперше висловився за створення союзу європейських держав після війни. Однак Ш. де Голля і Ж. Монне вже тоді розділяли принципові розбіжності як щодо форм майбутнього європейського будівництва, так і щодо характеру їхніх

відносин із США: перший виступав за незалежну, міждержавну конфедерацію, другий – за наднаціональну федерацію під американською егідою. Голлісти не погоджувалися з обмеженням суверенітету Франції в жодній сфері, зокрема й у виробництві вугілля і сталі. Французька соціалістична партія також не підтримувала інтеграційного проекту, оскільки вважала, що його реалізація призведе до залежності Франції від США.

Висловлені в Декларації Шумана пропозиції позитивно сприйняли в США й різко розкритикували в СРСР. В Англії вирішили відмовитись від участі в підготовчій роботі і створення ЄСВС. Лейбористський уряд категорично відмовився поступитись найменшою частиною національного суверенітету. Крім того, Англія мала надію, що англійська сталь буде дешевшою за європейську.

Гострі дискусії щодо інтеграції точились у ФРН. Праві радикали виступали проти обмеження суверенітету країни інтеграційними рамками. Вони вважали, що в умовах розколу Німеччини першочерговим завданням має бути боротьба за визволення від комуністичної влади її східних земель, а не обмеження свого суверенітету інтеграційними зобов'язаннями.

Канцлер ФРН К. Аденауер підтримав план Шумана. Для ФРН тоді увійти до кола провідних європейських держав і вирішити проблему Саарського вугільно-металургійного басейну, що його окупувала Франція після Другої світової війни, було дуже важливим. Участь ФРН у плані Шумана створювала для неї можливість: по-перше, інтегруватися до Західного співтовариства; по-друге, усунути побоювання французів щодо можливого відродження німецького реваншизму; по-третє, зробити крок до вирішення саарської проблеми; по-четверте, вступити до Ради Європи, що сприяло б зміцненню міжнародних позицій ФРН. Крім того, на думку Аденауера, інтеграція з західними державами

сприяла б економічному піднесенню ФРН і зростанню добробуту її населення, що стало б позитивним прикладом для східних німців і слугувало б успіхові боротьби за об'єднання Німеччини.

20 червня 1950 р. в Парижі було створено міждержавну комісію під керівництвом Ж. Монне, в якій запросили взяти участь делегації західноєвропейських країн. У промові перед ними Монне обґрунтував переваги економічного об'єднання галузей важкої промисловості для підвищення їхньої конкурентоздатності, для впорядкування дій підприємств, що зробить їхню роботу стійкою, покращить якість зайнятості й регулювання. Він також доводив необхідність активного впливу на економічні процеси на наднаціональному рівні. Важливою була також думка Монне про необхідність прагнути до злиття інтересів європейських народів, а не вдаватись до ще однієї спроби зберегти рівновагу цих інтересів. Новаторським був запропонований Монне підхід – Європейське співтовариство вугілля і сталі слід позбавити від втручання національних органів влади й національної юрисдикції, а також не надавати йому права вето.

Обговорення плану Шумана тривало від червня 1950 до квітня 1951 року. В переговорах взяли участь керівники шести держав – Франції, ФРН, Італії, Бельгії, Нідерландів і Люксембурга. Провідна роль у переговорах належала Р. Шуману, К. Аденауеру і прем'єр-міністрові Італії А. де Гаспері. 18 квітня 1951 р. за результатами переговорів було підписано «Договір про заснування Європейського співтовариства вугілля і сталі» (ЄСВС), що містив 100 статей. Приблизно третину статей Договору було присвячено практичним проблемам колективного управління вугільною і сталеливарною промисловістю: фінансам, інвестиціям, виробництву, цінам, внутрішньогалузевим угодам, концентрації та регулюванню в умовах конкуренції, заробітній платні й мобільності робочої сили, транспорту, торгівельній політиці.

Значна частина статей і преамбула містили викладення політичних цілей ЄСВС. До ЄСВС увійшли шість держав, що брали участь у переговорах. Країни Бенілюксу, які ще 1948 р. об'єднались у митний союз, увійшли до складу ЄСВС у момент утворення цієї організації і далі незмінно підтримали всі проекти поглиблення західноєвропейської інтеграції. Договір набув чинності 10 серпня 1952 р. з терміном дії 50 років. Англія відмовилась приєднатись до ЄСВС. Цього разу вона вмотивовувала свою позицію тим, що вугільна промисловість грає надто велику роль у британській економіці, аби можна було передати контроль над нею міжнародній організації.

В статті 2 Договору було зазначено: «Європейське співтовариство вугілля і сталі цілком відповідно до економічних систем держав-учасниць має за мету сприяти економічному розвитку, зростанню зайнятості й підвищенню життєвого рівня в державах-учасницях через заснування спільного ринку. Співтовариство послідовно створюватиме умови, які забезпечать найраціональніший розподіл продукції за змогою на вищому рівні продуктивності, зберігатиме безперервну зайнятість і піклуватиметься про те, аби не викликати істотних і тривалих порушень в економіці держав-учасниць».

ЄСВС являло собою наднаціональний інститут. У його межах, справді, вперше до міжнародної практики було запроваджено наднаціональні елементи через делегування країнами-учасницями частини свого суверенітету: вони зобов'язались віддати виробництво вугілля і сталі під контроль міжнародного верховного органу, рішення якого ставали для них обов'язковими. Мита на товари, що їх виробляли вуглевидобувна й металургійна промисловість шести країн, слід було ліквідувати на їхніх спільних кордонах задля об'єднання економічних ресурсів учасниць ЄСВС. Договір націлював на створення спільного ринку товарів і

послуг, видобутку вугілля й виробництва сталі. Крім того, члени ЄСВС зобов'язались співпрацювати в здійсненні докорінної реконструкції цих двох базових галузей економіки для підвищення їхньої рентабельності.

Установчі документи ЄСВС проголошували його суб'єктом міжнародного права і, отже, надавали йому статус самостійної юридичної особи, яка мала правоспроможність у міжнародних відносинах. Для керування співтовариством було створено систему інститутів, основну схему якої згодом сприйняло європейське економічне співтовариство (ЄЕС).

Головним органом управління ЄСВС став Вищий керівний орган (нині – Європейська комісія). Його зобов'язанням було забезпечити досягнення визначених у Договорі про ЄСВС цілей. Його було наділено і правотвірними, й адміністративними повноваженнями. Вищий орган діяв за принципом більшості голосів, мав повноваження ухвалювати рішення, давати рекомендації та загалом контролювати виробництво й інвестиції в шести країнах. У фінансовій сфері орган отримав право встановлювати збори, покладені безпосередньо на підприємства, а в певних випадках – і повноваження накладення на них штрафів. Членів Вищого керівного органу (9 осіб) призначали уряди держав-учасниць на шість років за ознакою професійної компетентності. Вони були цілком незалежними від національних урядів і мали повноваження ухвалювати рішення в спільних інтересах держав-учасниць, обов'язкові для виконання. В статті 9 Договору про ЄСВС було зазначено: «Члени Вищого керівного органу здійснюють свої функції цілком незалежно у спільних інтересах Співтовариства. Здійснюючи свої обов'язки, вони не запитують і не отримують жодних інструкцій від будь-якого уряду чи іншої організації. Вони утримуються від будь-яких дій, несумісних із наднаціональним характером їхніх функцій».

Наприкінці 1950-х рр., коли попит на вугілля знизився, через зростання попиту на нафту, й виникли розбіжності між Вищим керівним органом і Радою міністрів, роль Вищого органу, пов'язана з його наднаціональною компетенцією, дещо зменшилась.

Іншим інститутом ЄСВС стала Рада міністрів (нині Рада Європейського Союзу). На відміну від Вищого керівного органу, Раду було створено як орган, що представляв інтереси окремих держав-учасниць і їхні позиції. Призначенням Ради було забезпечення узгодження дій Вищого керівного органу та урядів національних держав. До Ради міністрів входили міністри закордонних справ чи міністри економіки відповідних країн – один міністр від кожної країни. Повноваження Ради були обмежені: вона могла лише просити Вищий керівний орган розглянути пропозиції чи вжити заходів, що їх Рада вважала відповідними чи необхідними для досягнення спільних цілей. Таким чином, баланс влади в ЄСВС було явно змінено в бік наднаціонального Вищого керівного органу. Однак у багатьох випадках Рада міністрів ухвалювала рішення більшістю голосів за умови, що до складу більшості входили голоси делегатів країни, що давала не менше 20% вартості продукції Європейського співтовариства вугілля і сталі. Це фактично означало, що жодного ключового рішення не можна було ухвалити всупереч позиції Франції та ФРН.

Створення водночас із Вищим керівним органом Ради міністрів було покликане забезпечити необхідний баланс між національними інтересами й елементами наднаціональності.

Велике значення мав принцип рівності держав-учасників, що його визнали засновники Співтовариства.

Представницьким органом в ЄСВС була Парламентська Асамблея (нині – Європейський парламент) із 78 депутатів, з яких Францію представляли 18, Німеччину – 18, Італію – 18, Бельгію – 10, Нідерланди – 10, Люксембург – 4. Асамблею

формували як через делегування депутатів зі складу парламентів країн-учасниць, так і через прямі вибори. Всередині Асамблеї депутатів було організовано не за представництвом від країн, а за партійним принципом: свої фракції утворювали соціал-демократи, католики, ліберали та ін., що представляли всі держави ЄСВС.

Асамблея мала здійснювати демократичний контроль над Вищим керівним органом і могла змістити його в разі висловлення недовіри йому двома третинами голосів депутатів.

Парламентська Асамблея не мала законодавчих повноважень і лише давала свої висновки-рекомендації, тобто виконувала переважно консультативні функції.

Органом судової влади ЄСВС став наднаціональний Суд (нині – Суд Європейського Союзу). Його формували 7 судів, призначених за загальною згодою держав-учасниць на термін шість років. Суд мав повноваження визначати правомірність рішень і рекомендацій Вищого керівного органу. До суду мали право звертатися з позовом не лише держави-учасниці, а й приватні (юридичні та фізичні) особи. Завданням Суду було залагодження суперечок між Вищим керівним органом і урядами держав – учасниць ЄСВС. Інституціональний механізм, створений договором 1951 р., зберігся й донині, однак уже як політична влада для всього Європейського Союзу.

Договір про ЄСВС став першоджерелом і започаткував формування нової правової системи, що дістала назву «Право Європейського Союзу».

Інститути Співтовариства, – було наголошено в договорі, – діючи в спільних інтересах і в межах відповідних повноважень: 1) забезпечують упорядковане постачання Спільного ринку, зважаючи на потреби третіх країн; 2) забезпечують встановлення нових цін, за умови, що їх не буде компенсовано вищими цінами, що їх встановлюють ті

самі підприємства в інших оборудках, чи вищим загальним рівнем цін в інший час, і що, водночас, вони уможливають необхідні амортизаційні витрати й отримання норми прибутку із вкладеного капіталу; 3) забезпечують підтримання умов праці й добробуту робітників.

Принциповою відмінністю Договору про ЄСВС від інших міжнародних договорів стало те, що він заснував наднаціональні органи, які мали право видання нормативних та індивідуальних правових актів, обов'язкових не лише для країн-учасниць, а й для приватних осіб. Контраст цілей договору й засобів їх здійснення мав цілком сплановану стратегічну спрямованість: закладений у нього інтеграційний наднаціональний принцип міг і мав бути поширений на інші сфери міждержавних відносин.

Після того, як 10 серпня 1952 р. парламенти держав-учасниць ратифікували Договір про створення Європейського співтовариства вугілля і сталі, в Люксембурзі розпочав свою діяльність Вищий керівний орган, його очолив Жан Монне. Діяльність ЄСВС була успішною, що засвідчило зростання видобутку вугілля й виробництва сталі в країнах Співтовариства.

Створення ЄСВС стало своєчасним не лише в політичному, а і в практичному, економічному сенсах. Наднаціональні повноваження Вищого керівного органу виявились дієвим засобом безболісної реструктуризації вугільної та металургійної промисловості, що перебували в стані глибокої кризи. Це забезпечило ідеї інтеграції дедалі більшу підтримку громадськості. З огляду на ці настрої, керівники країн «шістки» вирішили рухатися далі й розширити коло економічної інтеграції на основі інтеграційного початку, що себе виправдав.

Отже, вже під час створення Європейського співтовариства вугілля і сталі було визначено загальну концепцію західноєвропейської інтеграції. Створення ЄСВС накреслило

її поетапний розвиток від окремих галузей, найважливіших тоді для економіки, до господарства загалом, від економіки – до політичної сфери. Творці інтеграційного процесу прагнули будувати відносини між державами на мирній демократичній основі. Для цього й було передбачено незалежність органів Співтовариства. Під час утворення керівних органів ЄСВС вони намагалися забезпечити необхідний баланс між національними інтересами та елементами наднаціональності. Вони не мали діяти відповідно до вказівок своїх урядів, і це забезпечувало наднаціональний елемент у діяльності керівних органів ЄС. Велике значення також мав закладений в основу Співтовариства принцип рівності держав-учасниць.

3.2. Римські договори 1957 року. Утворення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС)

Створення Співтовариства вугілля і сталі від самого початку вважали першим кроком до інтеграції. Для її прихильників це була лише одна стадія у процесі формування низки функціональних організацій, що згодом могли об'єднатися.

В першій половині 1950-х рр. економічне становище ФРН, Франції, Італії та Бенілюксу значно зміцнилося. Загалом економіка Західної Європи тоді мала вищі темпи розвитку, ніж економіка США. Її промислове виробництво зросло 1955 р., порівняно з 1950 р., на 40%, а в США – на 24%. В провідних країнах ЄСВС показники були вищими: ФРН – 81%, Італія – 56%, Франція – 36%. Стало очевидним: далі шлях до зближення європейських країн полягатиме через послідовні кроки, засновані на результатах першого європейського співтовариства – ЄСВС.

Слід було враховувати й той факт, що попри успіхи перших років діяльності ЄСВС (до 1955 р. видобуток вугілля в державах Співтовариства зріс до 250 млн. тонн, а виробництво сталі – до 60 млн. тонна рік), вугілля вже не було головним джерелом енергії у світі, який добував її переважно з нафти і вже збирався використовувати атомну енергію. Разом з тим, пріоритетом інтеграції став рух від окремих галузей до комплексу фінансово-економічної сфери.

1–2 червня 1955 р. в італійському місті Мессіна відбулась конференція шести міністрів закордонних справ держав – учасниць ЄСВС. Конференція звернула значну увагу на питання співпраці в галузі енергетики, насамперед у сфері мирного використання атомної енергії. Міністри підтвердили вірність принципам, закладеним під час створення ЄСВС, і своє прагнення поширити їх на інші галузі економіки. Вони висунули нову ініціативу, спрямовану на «створення єдиної Європи». На конференції було створено Міжурядовий комітет під керівництвом відомого бельгійського політика й державного діяча П-А. Спаака задля вивчення питання про майбутній економічний союз. Комітетові було доручено підготувати доповідь про перспективи утворення економічного союзу «шістки», зокрема, про заснування найближчим часом спільного й вільного ринку товарів, праці й капіталів у межах держав ЄСВС. Було також ухвалено рішення про створення союзу в галузі ядерної енергетики. Нарadi експертів під головуванням Спаака збирались у Брюсселі кілька разів для опрацювання пропозицій. 29 травня 1956 р. на нараді у Венеції міністри закордонних справ «шістки» затвердили доповідь Спаака й ухвалили рішення про початок міжнародних переговорів, до яких запрошували держави – учасниці ЄСВС, а також інші європейські країни, щодо реалізації її тез.

Головні причини дальшого розширення економічної інтеграції полягали в тому, що керівники «шістки»

усвідомлювали необхідність економічного взаємозв'язку і взаємозалежності західних держав. Створення в той час регіональних, міжнаціональних, економічних комплексів, що застосовували міждержавні важелі регулювання економічного розвитку, зростання конкурентної боротьби між західноєвропейськими монополіями та корпораціями США, вузькі національні межі для збуту продукції спонукали країни Західної Європи до поглиблення економічної співпраці.

Представники Великої Британії, що були на конференції спостерігачами, згодом залишили її, оскільки: 1) вважали нові плани нежиттєздатними; 2) виступали проти спільного зовнішнього тарифу, несумісного з преференціями в межах Співдружності; 3) хотіли обмежити співпрацю утворенням зони вільної торгівлі. В ній, на думку британців, слід буде усунути внутрішні бар'єри для торгівлі та промисловості, однак не для сільського господарства, а спільного зовнішнього тарифу не встановлювати, й кожній учасниці слід буде дозволити зберегти попередні преференції. Не потрібно забезпечувати вільного руху робочої сили чи капіталів, узгоджувати спільну економічну чи соціальну політику чи створювати спільні політичні установи. Це не було б інтеграцією, як її розуміли члени «шістки». Дискусії почались наприкінці 1957 р. та припинились за рік. Сторони не дійшли згоди, й Велика Британія відмовилась від участі в інтеграційних об'єднаннях.

25 березня 1957 р. в Римі представники Франції, ФРН, Італії, Бельгії, Нідерландів і Люксембурга уклали два важливі договори з необмеженими термінами дії – Договір про європейське економічне співтовариство (ЄЕС) і Договір про європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом), що дістали назву Римських договорів. Разом з Паризьким договором щодо ЄСВС Римські договори створили Європейське Економічне Співтовариство (ЄЕС). Як вважають

аналітики, Римські договори здобули набагато більшу підтримку, ніж Паризький договір про ЄСВС, що було яскравим показником зростання ентузіазму щодо європейського інтеграційного процесу. Всі європейські договори мали єдину мету – економічне зростання й кращий добробут народів Європи на основі їхнього союзу.

Договір про створення ЄЕС (Спільного ринку) визначав послідовність співпраці в галузі економіки, науки й техніки. Він проголосив створення Спільного ринку шести країн та накреслив напрямки їх зближення й формування однаковості економічної політики. В Договорі було сформульовано узгоджені цілі, принципи й засоби інтеграційного будівництва. Цілі економічної інтеграції були такими: 1) гармонійний розвиток усіх видів економічної діяльності; 2) стабільний і збалансований економічний розвиток; 3) зростання й підвищення рівня життя населення; 4) забезпечення валютної стабільності.

На цій основі можна було реалізувати кінцеву мету Римського договору – забезпечити «чотири свободи» (свободу руху товарів, фізичних осіб, послуг і капіталів). Автори Римського договору прагнули насамперед пришвидшити економічне піднесення й забезпечити на його базі підвищення добробуту громадян Співтовариства, однак у договорі не було визначено основ політики щодо інфляції, проблем екології тощо.

Виходячи за межі загальних положень, Договір передбачав формування значної кількості конкретних напрямків спільної політики – сільське господарство, транспорт і конкуренція, гармонізація законодавства, соціальна політика, зовнішньоторговельна діяльність тощо. Преамбула й основні статті договору про ЄЕС передбачали застосування його правил і спільної політики, по суті, в усіх сферах економічного й соціального життя.

Окрема стаття вповноважувала органи Співтовариства створювати нові напрямки спільної політики в разі такої потреби для досягнення основних цілей договору, навіть якщо їх безпосередньо не вказано в договорі. Відповідно до цих положень, ЄЕС прагнуло вирішувати значні проблеми сучасного індустріального розвитку Європи, формувало регіональну політику (непередбачену в договорі), соціальну політику, політику в галузі охорони довкілля й захисту споживача, розробляло методи реалізації пропозицій про паспортний союз тощо. Крім того, було досягнуто згоди з питання, що його порушила Франція: включення до Спільного ринку її заморських територій.

Римський договір регламентував сферу економічних відносин країн – учасниць ЄЕС. Водночас, «батьки» Спільного ринку Р. Шуман, А. де Гаспері, К. Аденауер вважали заснування Співтовариства основою майбутнього політичного союзу Європи, що було відображено в преамбулі Договору, де йшлося про те, що створення ЄЕС має «закласти основи для тіснішого союзу європейських народів» (ішлося про політичний союз).

Співтовариство, спочатку фінансово залежне від внесків держав-учасниць, згодом сформувало бюджетну політику, що забезпечувала його значними фінансовими ресурсами. Зовнішня політика залишалась у компетенції самих держав-учасниць. У відносинах із країнами, що не входили до Співтовариства, повноваження його органів було обмежено рамками спільної торгівельної політики. Задля цього ЄЕС уклало низку угод, що охопили більшу частину інших країн світу.

Ініціатива організації співпраці «шістки» країн у галузі мирного використання атомної енергії виникла в Комітеті боротьби за Сполучені Штати Європи. Це була громадська організація, що її 1955 р. створив Ж. Монне задля об'єднання політичних партій і профспілок країн ЄСВС під гаслом «єдиної Європи». В Декларації першої сесії Комітету від 19

січня 1956 р., зокрема, було зазначено, що Франція, Німеччина, Італія та Бенілюкс, об'єднавшись, спроможні самі розвивати атомну промисловість. Вони становлять єдиний регіон, спроможний мати рівень великих світових держав. Однак поодинці вони не можуть подолати відставання, які є наслідком європейської роздробленості.

Договір про створення Європейського співтовариства з атомної енергії мав, попри сподівання його ініціаторів, набагато обмеженіші рамки. Він передбачав спільний розвиток ядерної енергетики в мирних цілях. Як і ЄСВС, він мав секторальний характер і завдання інтегрувати зусилля з розвитку мирної ядерної енергетики, особливо в галузі наукових досліджень і технологічних розробок. В Договорі було закріплено такі його цілі: проведення ядерних досліджень, спорудження атомних об'єктів, розробка кодексу безпеки і створення органу з переважними правами на ядерну сировину. Важливою метою цієї організації було створення сприятливої енергетичної обстановки в Європі, яка потребувала енергії, та забезпечення зростання незалежності шести європейських країн у сфері атома. На практиці завдання Євратому полягало не в тому, аби об'єднати виробництво атомної енергії чи виробництво зброї у всіх шести країнах. Агентство з постачання Євратому діставало змогу закупівлі мінеральної сировини, корисних копалин і розщеплювальних матеріалів у країнах-учасницях та виняткове право укладення угод на постачання цих матеріалів із зовнішнього ринку.

Спеціальні розщеплювальні матеріали мали належати Співтовариству, за винятком випадків використання їх у військових цілях. За рік після набрання чинності Договору чи пізніше для країн-учасниць мало бути скасовано право на кількісне обмеження радіоактивних мінералів чи ядерного пального. Євратом мав здійснювати ретельний контроль з інспекціями на місці. Співпраця по лінії Євратому

відповідала потребам атомної енергетики. 1960 р. країни «шістки» вирішили об'єднати ядерні реактори, що їх уже мали чи будували, та свої дослідницькі лабораторії. Так було створено Спільний науково-дослідний центр, що займався проблемами безпеки атомних реакторів, радіаційного захисту й зберігання радіоактивних відходів.

Певний вплив на долю Євратому справив прихід до влади у Франції Ш. де Голля 1958 року. Якщо ідея створення Спільного ринку дістала його розуміння й підтримку, то діяльність Євратому, на його думку, суперечила комерційним і оборонним інтересам Франції. Франція хотіла зберегти свою атомну незалежність, аби мати змогу створити власну атомну бомбу. Не сприяла діяльності Євратому й політика США. Прагнення американців обмежити ступінь автономії європейських країн у цій сфері призвело до провалу найсміливіших проєктів. Коли за ініціативи французів шість європейських країн розглядали 1957 р. можливість будівництва заводу ізотопів, який міг би дати їм власний збагачений уран, американці знизили ціну на сировину для європейських країн, і це відвернуло їх від наміру робити дорогі інвестиції.

Договори про ЄЕС і Євратом набули чинності 1 січня 1958 року. До весни органи нових співтовариств – комісії і ради, що включали міністрів держав-учасниць, – було сформовано й вони розпочали свою роботу.

Отже, в Європі виникли три тісно пов'язані між собою Співтовариства: 1) з вугілля і сталі, 2) торгівлі, 3) атомної енергії. Кожне мало власну організаційну структуру і власну правову основу. Наявність цих трьох Співтовариств зумовлювали тодішні особливості правової системи в Західній Європі. По суті, вони представляли одне Співтовариство, що означало, що країни-учасниці обрали концепцію інтеграції, зафіксовану в Декларації Р. Шумана під час створення Договору про ЄСВС.

У Римі було істотно поточнено й розширено інституційну структуру ЄЕС. Керівними інститутами Співтовариства стали Європарламент, Рада, Комісія та Європейський Суд. Крім того, в межах Співтовариства було утворено Економічний і соціальний комітет, Європейський інвестиційний банк, а згодом ще й Рахункову палату.

Вищим органом ЄЕС, що координував його економічну політику, стала Рада міністрів. До неї входило по одному представникові від кожної держави – учасниці «шістки» (згодом Рада втратила сталу кількість членів, у результаті виникло декілька Рад, чий склад залежав від сфери питань, винесених на розгляд). На відміну від національних Рад міністрів, Раді міністрів ЄЕС було надано законодавчі функції, а її рішення були обов'язковими для всіх учасниць Співтовариства й разом з іншими засадничими договорами утворювали право європейських Співтовариств як особливу правову систему (комунітарне право). Рада збиралась раз на місяць та ухвалювала рішення на основі пропозицій Комісії, хоча з питань членства й бюджету Співтовариство мало діяти самостійно. Найвідповідальніші рішення, а також рішення, пов'язані зі зміною пропозицій Комісії, мали ухвалювати одностайно. Решта – або простою, або кваліфікаційною більшістю. Таким чином, будь-яка держава, що входила до ЄЕС, могла блокувати неприйнятні для неї рішення, що послаблювало принцип одностайності.

Вищим виконавчим органом ЄЕС стала Комісія (КЄЕС). До складу Комісії входили представники національних урядів. Спочатку членів Комісії обирали терміном на чотири роки, однак за Маастріхтським договором (1992 р.) термін їхньої діяльності збільшили до п'яти років, для того, аби він збігався з терміном повноважень Європейського парламенту, який схвалював склад нової Комісії. Кожний її член мав очолювати підрозділ Комісії – Генеральний директорат – і відповідати за певну сферу політики ЄС. Комісія отримала

право законодавчої ініціативи й водночас забезпечення виконання ухвалених рішень.

Перший голова Комісії В. Хальштейн вважав її прообразом майбутнього федерального уряду. Меморандум уряду Франції від 17 січня 1966 р., який відображав позицію супротивників наднаціональної інтеграції, трактував Комісію як Секретаріат при Раді національних урядів.

Асамблею ЄЕС спочатку обирали національні парламенти й вона не грала великої ролі. Та поступово вона перетворилась насправді в представницьку установу й від 1962 р. має назву Європейського парламенту. Від 1979 р. його склад обирають прямим загальним голосуванням раз на п'ять років. Хоча членів Парламенту, згідно з Римським Договором, мали, як і раніше, делегувати національні законодавчі збори, в Договорі було зафіксовано перехід до прямих виборів депутатів. Загальну чисельність парламенту було збільшено, а число депутатів від окремих країн приведено у відповідність із чисельністю населення.

Асамблея мала обмежені функції контролю й могла висловлювати недовіру Комісії кваліфікованою більшістю голосів. Функції були в основному консультативними, а резолюції мали рекомендаційний характер. Згодом функції Асамблеї було розширено, і європейський парламент став здійснювати контроль за діяльністю Комісії, йому було надано право винесення їй вотуму недовіри. Крім того, Європарламент затверджував бюджет і звіт про його виконання, брав участь у процесі розробки та в ухваленні нових законодавчих актів, запрошував і вислуховував Комісію та Раду з різних питань їхньої діяльності. Цей другий (після КЄЕС) вищий виконавчий орган, на відміну від національних парламентів, не брав участі у формуванні первинного «Європрава», під яким розуміли договори ЄСВС, Євратома, ЄЕС, Єдиний Європейський Акт і Маастріхтський договір, доповнені документами про входження до

Співтовариства нових держав-учасниць. І це не випадково, адже Європейський парламент не мав самостійних законодавчих повноважень, він лише брав участь у розробці норм для регулювання діяльності Співтовариств. Зате він брав активну участь у нормотворчій діяльності з розробки похідних регламентів, директив і рішень, вносячи свої поправки до проектів Комісії. Його схвалення було обов'язковим для укладення договорів про вступ нових членів до ЄС і угод ЄС із третіми державами.

Таким чином, було змінено баланс повноважень між Комісією і Радою: Рада стала головним «законодавцем» Співтовариства, а Комісія, що зберегла право законодавчої ініціативи, – головним виконавчим органом. Згідно зі ст. 155, Комісія: гарантує застосування положень Договору і заходів, що їх вживають інститути для цього; дає рекомендації чи висновки з питань, пов'язаних із Договором, якщо він передбачає це чи якщо Комісія вважає це за необхідне; має власні повноваження ухвалювати рішення і брати участь у розробці заходів, що їх вживатимуть Рада і Європейський Парламент, засобами, передбаченими в Договорі; здійснює повноваження, що їх Рада передає їй для виконання ухвалених постанов.

Отже, Римський Договір значно просунув Співтовариство шляхом збалансованого поділу влади (хоч і у формі, значно відмінній від конституційного устрою національних держав). Далі схема, встановлена в Договорі, зазнавала змін переважно в бік розширення повноважень Парламенту через так званий «демократичний дефіцит», тобто слабкий зв'язок інтеграційних інститутів із пересічними громадянами. Однак загалом ця схема не зазнала радикальних змін, вона довела свою життєздатність і ефективність. У гнучкіших і опосередкованих формах, порівняно з Паризьким договором про створення ЄСВС, Комісія зберегла свою роль центральної ланки інтеграційного процесу – без неї в ЄЕС не могло бути

ухвалено жодного принципового рішення. Більше того, рішення могло бути винесено на обговорення лише за поданням Комісії, в чиїх руках лишалась, отже, виняткова прерогатива ініціювання і спрямування дальшого розвитку інтеграції.

Європейський Суд забезпечував однакове тлумачення законодавства Співтовариства і його пріоритет над національним законодавством у межах юрисдикції, встановленої основоположними договорами. Європейський Суд мав розглядати справи між учасниками ЄС, між ними й Співтовариством, між інститутами ЄС і фізичними особами. Також він давав висновки за міжнародними угодами й попередніми слуханнями справ, що їх передали йому національні суди.

Структури Євратому схожі на установи ЄС (Рада міністрів, Комісія з п'яти членів, Асамблея, Науковий комітет, Суд, Економічний і соціальний комітет).

Всі три Співтовариства мали спільні Парламентські Асамблеї та Суд. 1 липня 1967 р. договором про злиття виконавчих структур вищого керівного органу ЄСВС і Комісії ЄС та Євратома було створено єдину Комісію. Було також створено єдину Раду. Однак утворені Комісія і Рада діяли відповідно до норм, чинних у кожному Співтоваристві згідно з Договором, що їх засновував.

Першим головою Комісії ЄЕС було призначено Вальтера Хальштейна, а головою Європейського парламенту став Робер Шуман.

3.3. Розвиток західноєвропейської економічної інтеграції в кінці 1950-х – початку 1970-х років

Розвиток економічної інтеграції в межах ЄЕС після підписання Римського Договору загалом був успішним. Для досягнення визначених у ньому цілей було обрано два головні засоби: створення спільного ринку і зближення економічної політики держав «шістки». Першим кроком на шляху формування спільного ринку мало стати створення митного союзу шести держав, який передбачав вільне пересування товарів у межах держав-учасниць, скасування квот та інших перепон для міждержавної торгівлі, вільне пересування фізичних осіб, капіталів і послуг. Для здійснення цих завдань держави-учасниці мали поступово скасувати митні збори й кількісні обмеження у взаємній торгівлі, встановити спільний зовнішній митний тариф, розпочати здійснення спільної торгівельної політики й передати повноваження її здійснення Співтовариству.

Процес формування митного союзу було передбачено здійснити впродовж 12 років (1958–1969). Його розділили на три фази, по чотири роки кожна. Було передбачено встановлення єдиного митного тарифу та здійснення єдиної торгівельної політики щодо третіх країн. На кожній фазі країни-учасниці мали зменшувати мита щодо інших держав-учасниць. Для третіх країн було встановлено загальний спільний зовнішній тариф. Його визначали за середньоарифметичним рівнем чинних національних тарифів.

На кінець першого етапу (січень 1962 р.) митні тарифи слід було зменшити на 30% порівняно з 1957 р., крім того, очікували скасування експортних обмежень на промислові товари у взаємній торгівлі країн-учасниць.

На другому етапі, тобто від січня 1962 р., митні тарифи планували зменшити на 60%. І на третьому (до січня 1970 р.) їх мало бути знижено ще на 40%, тобто мало бути ліквідовано всі внутрішні тарифи й кількісні обмеження на імпорт.

Формування тарифів щодо третіх країн мало відбуватися впродовж цілого перехідного періоду через поступове зниження різниці між тарифами країн «шістки» й запровадження єдиного зовнішнього тарифу. Водночас, договір передбачав можливість подовження перехідного періоду від 12 до 15 років, на один – два роки після першого етапу й на один – три роки після третього.

До липня 1968 р. всередині ЄЕС було ліквідовано митні бар'єри й закладено основи вільного пересування товарів, людей і капіталів. Щодо країн, що не були учасниками Спільного ринку, було запроваджено єдиний митний тариф, що діяв на зовнішніх кордонах Співтовариства. Ці заходи сприяли розвитку економіки країн-учасниць. Від 1958 до 1970 р. торгівельний обіг усередині ЄЕС зріс ушестеро, а внутрішній валовий продукт «шістки» зріс на 70%.

Отже, створення митного союзу стало основоположним кроком розширення сфери інтеграційного будівництва. Воно забезпечувало якісний прорив в економічних і політичних відносинах західноєвропейських країн, вело до цілковитої лібералізації їхньої взаємної торгівлі.

Лібералізацію міжнародного обміну мало бути доповнено інтеграцією на глибших пластах економічної системи, будівництвом спільного ринку країн «шістки», що дав би змогу здійснювати свободу руху не лише товарів, а й осіб, послуг і капіталів. Задля цього до Договору було включено принципи положення про спільне антимонопольне регулювання й заохочування конкуренції, про дотримання узгоджених правил під час надання підприємствам державної допомоги, про гармонізацію фіскальних систем та економічного законодавства загалом.

Наднаціональний характер діяльності мав формуватись поступово, постанови слід було ухвалювати спочатку одноставно, згодом – кваліфікованою більшістю.

Разюче швидко було ліквідовано митні бар'єри між країнами «шістки». Було не лише встановлено графік скасу-

вання тарифів, а й у липні 1960 р. вирішено пришвидшити дальші дії щодо запровадження спільних зовнішніх тарифів. На 1961 р. планували дальше аналогічне пришвидшення. Крім того, швидше, ніж передбачали, було досягнуто угоди щодо прийняттого рівня тарифів для товарів, що викликали розбіжності під час перших переговорів щодо Римського договору, й тоді довелося погодитись відтермінувати рішення про рівень тарифів. Скасування всіх внутрішніх митних бар'єрів призвело до вилучення імпорتنих мит із кінцевих цін на товари і до їх здешевлення, а отже, підвищило їхню конкурентну здатність. Своєю чергою, це стимулювало науково-технічний прогрес і, зрештою, розвиток економіки країн-учасниць. Національна промисловість кожної країни працювала на ширший ринок, що давало змогу зробити його широкомасштабним і ефективним. Створення спільного ринку посилювало можливість спеціалізації та кооперування виробництва.

У перші ж роки після підписання Римського договору було досягнуто успіхів у економічній галузі. 1 січня 1959 р. вперше на 10% знизилась мита всередині Співтовариства й було збільшено на 20% обсяг квот на імпорт. Отож, перший крок до створення митного союзу між членами «шістки» було зроблено, але він став лише кроком у формуванні такого союзу. Загалом цей процес включав два основні моменти: цілковите усунення митних перепон усередині Співтовариства та встановлення спільного зовнішнього тарифу щодо третіх країн. 1962 р. було скасовано кількісні обмеження у взаємній торгівлі, до середини 1968 р. – митні збори у взаємній торгівлі промисловими товарами. Щоправда, внутрішній контроль, як і раніше, зберігався, оскільки закони, що стосувалися стандартів продукції, розміру податку на додану вартість і контрольних процедур, у кожній країні були різними. Щодо країн, що не були учасниками ЄЕС, 1968 р. було запроваджено єдиний митний тариф, налагоджено

спільне регулювання низки галузевих ринків і забезпечено вільне пересування капіталів і робочої сили з однієї країни до іншої. Почалась розробка нової податкової системи, оскільки у всіх державах – учасницях Співтовариства, крім Франції, існувала «каскадна система» податку з обігу, через яку податки стягували багато разів, під час кожного акту купівлі-продажу напівфабрикатів, що становили кінцевий продукт. Це ускладнювало визначення ціни товарів, і впродовж 1968–1972 рр. усі країни ЄЕС перейшли до єдиної системи податку на додану вартість – податку за збереження різних податків. Втім, якщо 1968 р. створення митного союзу з координації торговельно-економічної політики в межах ЄЕС було загалом завершено, то над створенням єдиного ринку треба було ще попрацювати: головною перешкодою для бізнесменів і пересічних громадян були, швидше, митні формальності та процедури, ніж митні збори.

Однак загалом усі ці заходи позитивно позначились на розвиткові економіки держав-учасниць. Від 1958 до 1970 р. торговельний обіг усередині ЄЕС зріс ушестеро, а внутрішній валовий продукт «шістки» збільшився на 70%.

Важливою сферою європейської інтеграції стало сільське господарство країн «шістки». Якщо терміни становлення митного союзу було визначено в Договорі про ЄЕС чітко, то положення про сільське господарство визначали лише загальні принципи й кінцеві цілі. Ст. 38 Договору проголошувала, що Спільний ринок має охопити сільське господарство й торгівлю сільськогосподарськими продуктами. Ст. 39–43 визначали цілі й загальний сенс утворення єдиного сільськогосподарського ринку: збільшити продуктивність сільськогосподарства, стимулювати технічний прогрес, забезпечити достатній життєвий рівень сільського населення, стабілізувати аграрні ринки країн-учасниць і убезпечити їх від негативного впливу зовнішніх ринків, забезпечити розумні споживчі ціни на продовольство. Договір передбачав

організацію ринку сільськогосподарських товарів і встановлення спільної аграрної політики не пізніше, ніж завершиться перехідний період, тобто до 1970 року.

В сфері сільського господарства проста лібералізація торгівлі була зовсім недостатньою: з урахуванням хронічної нерентабельності західноєвропейського аграрного сектора й існування у всіх країнах «шістки» національних систем його субсидування, справа вимагала, насамперед, уніфікації національних правил у цій галузі, створення однакових можливостей для фермерів різних країн та убезпечення їх від руйнівної міжнародної конкуренції. Задля цього до Римського договору було включено три основні принципи аграрної інтеграції: спільний ринок, преференції фермерам країн «шістки» й солідарна фінансова відповідальність держав-учасниць.

Створення спільного ринку сільськогосподарської продукції стало важливим напрямком діяльності ЄЕС. 3–11 липня 1958 р. на конференції в м. Стреза (Італія) було затверджено механізм Спільної сільськогосподарської політики (ССП). Плани комісії з ССП було вперше представлено в листопаді 1959 року. В січні 1962 р. засідання європейських міністрів сільського господарства змогло ухвалити перший пакет Правил про товари широкого вжитку. Правила ССП, що охоплювали виробництво зернових, домашньої птиці, яєць і свинини, набули чинності 1 липня 1962 року. Ще мав сплинути тривалий час складних переговорів, присвячених як виконанню, так і доопрацюванню вже досягнутих угод і поширенню спільної політики на інші товари. Однак уже до кінця 1962 р. дія Правил поширилась на половину, а до 1970 р. – на 87% усіх сільськогосподарських ринків.

Аграрна політика, що надавала перевагу стабілізації цін і субсидування сотням тисяч західноєвропейських фермерських господарств, стала візитівкою інтеграції. Ця дорога система, що поглинала в 60-ті й 70-ті рр. понад 60% бюджету

ЄЕС, не мала раціонального економічного обґрунтування й була предметом докорінних розбіжностей із США та іншими країнами ГУТТ, зіграла все ж важливу роль у підтримці соціального миру в країнах ЄЕС, у збереженні такого традиційного ладу західноєвропейської культурної спадщини, як селянське господарство, а також у зміцненні суспільної підтримки господарств.

Отже, рух до формування єдиної аграрної політики, хоч і вимагав тоді великих зусиль, також відбувався швидше, ніж багато хто припускав. Спільна аграрна політика ЄЕС базувалась на створенні єдиного ринку сільськогосподарської продукції зі встановленням єдиних цін на більшість її видів. Від початку єдиний аграрний ринок включав зернові, свинину, птицю, яйця, вино, овочі, фрукти. Заходи зі створення спільного аграрного ринку потребували запровадження складної системи субсидій для малоконкурентної продукції, гарантування зайнятих у сільському господарстві виробникам співмірного з іншими сферами рівня життя, надання переваги продукції, виробленої в Співтоваристві, фінансової допомоги, що позначалась би на діяльності європейського фонду підтримки й гарантії сільському господарству (ФЕОГА). Задля цього було й створено Європейський фонд підтримки й гарантії сільського господарства. Спільний аграрний ринок ЄЕС почав функціонувати від 1 липня 1968 року. Всі внутрішні мита на сільськогосподарські продукти було скасовано, ціни на них – загалом уніфіковано, на зовнішніх кордонах Співтовариства запроваджено загороджувальні мита.

Положення про ринки невпинно доповнювали адміністративними і юридичними документами. Регулювання сільського господарства перетворилось на складну систему, що викликала гострі суперечності між країнами – учасницями Співтовариства, спричиненні відставанням промисловості від сільського господарства, нерівномірністю його розвитку в різних країнах, а головне – регулярними

частковими кризами перевиробництва сільськогосподарських продуктів. Політичне значення регулювання ринку й підтримання аграрних цін полягало в тому, що від їхнього рівня залежали прибутки й становище селянства. Рівні аграрних цін були предметом дискусій. Лише 1964 р. дійшли згоди про зближення цін на зерно, а їхнього єдиного рівня було досягнуто 1967 року. Для підтримки ринків сільськогосподарських товарів весь час доводилося збільшувати розмір дотацій у «зелених доларах» – розрахунковій одиниці, еквівалентній золотому паритету одного американського долара. Однак зв'язок аграрних цін зі зміною валютного паритету призвів до того, що 1969 р. девальвація франка й ревальвація марки анулювали систему єдиних цін на аграрному ринку. Через нове загострення валютної кризи в другій половині 1971 р. кожна країна вжила власних заходів у сфері валютних відносин, у результаті утворились чотири системи цін на сільськогосподарські товари. Новий сплеск валютної кризи 1973 р. звів переговори про єдині ціни нанівець.

Від другої половини 60-х рр. центр тяжіння в аграрній політиці ЄЕС почав зміщуватись зі сфери регулювання аграрного ринку й цін до сфери зміни структури аграрних відносин, що було пов'язано з впливом НТР на сільськогосподарське виробництво.

Важлива роль у переговорах із ССП належала відповідальній у сфері сільського господарства Європейській Комісії на чолі з міністром сільського господарства Нідерландів Сікко Мансхольтом. Його назвали батьком спільної сільськогосподарської політики ЄЕС. Діяльність Комісії сприяла ефективності нових інститутів Співтовариства.

С. Мансхольт був першим єврокомісаром, відповідальним за сільське господарство, й четвертим головою Європейської Комісії. Ідеї Мансхольта заклали основу для єдиної аграрної політики ЄЕС. Ще 1959 р. він розробив план, що передбачав створення єдиного ринку сільськогосподарської продукції в

Європі під керівництвом наднаціонального органу. Цей дванадцятилітній план багато хто сприйняв як надто оптимістичний і нездійснений. Його наміри передбачали прямі виплати для рослинництва й обробітку землі, а також гарантовані мінімальні ціни, контроль над тарифами і квоти на імпорт певних товарів із третіх країн. Це могло підвищити ефективність галузі – так, аби споживачі мали сталий вибір доступних за ціною продуктів, а ЄЕС – життєздатний аграрний сектор. 1968 р. Мансхольт домогся, аби Єврокомісія опублікувала «Меморандум про реформу Єдиної сільсько-господарської політики», його назвали «планом Мансхольта». План декларував, що для процвітання аграрного сектора необхідною є модернізація фермерських господарств, частина фермерів має перекваліфікуватися для інших секторів економіки чи піти на дострокову пенсію, аби не сталось кризи перевиробництва. Його ідеї наštтовхнулись на спротив багатьох фермерів і їхніх політичних представників, які побоювались, що загальний підхід до господарств загрожуватиме життєздатності малих ферм, а всю вигоду отримають великі об'єднання.

Загалом, аграрна політика була успішною в досягненні початкових цілей, що полягали в створенні самодостатньої галузі продовольства Європи. На початок 70-х рр. часто траплялись надлишки фермерської продукції. Впродовж 70-х рр. Мансхольт став переконаним прихильником заходів із захисту доквілля як невід'ємного елемента аграрної політики. На кінець першого етапу інтеграції Співтовариство, спочатку залежне у фінансових питаннях від внесків держав-учасниць, сформувало бюджетну політику, яка забезпечувала його значними фінансовими ресурсами. Зовнішня політика залишалась у компетенції самих держав-учасниць. У відносинах із країнами, що не входили до Співтовариства, повноваження його органів було обмежено рамками спільної торгівельної політики. Задля цього ЄЕС уклало низку угод, що охопили більшу частину інших країн світу.

3.4. Створення і діяльність Європейської Асоціації Вільної Торгівлі (ЄАВТ)

Історія створення і діяльність ЄАВТ є складовою історії європейської інтеграції.

Велика Британія, яка на початку 1950-х рр. утрималась від участі в європейській інтеграції, розробила до кінця десятиліття плани об'єднання країн Західної Європи під своїм керівництвом. Один із таких планів передбачав створення так званої зони вільної торгівлі (ЗВТ), змістом якої мала стати єдина економічна й торгівельна політика держав – учасниць Організації Європейської Економічної Співпраці (ОЄЕС), створеної, пригадаймо, 1948 року.

Переговори щодо реалізації цієї ідеї, що відбувались від лютого 1957 р. до листопада 1958 р., показали неоднозначність позицій французького уряду Ш. де Голля, який прагнув зробити Францію лідером інтеграційного руху й тому сприймав британський план як загрозу французьким зовнішньополітичним інтересам у Європі. Англійський уряд Г. Макміллана, після відмови французького прем'єра вести далі переговори щодо британського плану, й далі впроваджував концепції ЗВТ в європейську практику.

З певних причин одинадцять країн – учасниць ОЄЕС вважали для себе неможливим приєднання до «шістки». Дехто, насамперед Велика Британія, виступали проти ідеї створення наднаціональних установ, що їх мало бути сформовано в межах Європейських Співтовариств. Австрія, Швейцарія і Швеція, як нейтральні країн, не могли приєднатись до «шістки», яка ставила завдання вироблення єдиної зовнішньополітичної лінії.

Сам Г. Макміллан позитивно ставився до інтеграційних процесів у Європі. Він висловлювався на підтримку тісної інтеграції, однак у межах конфедерації, а не федерації, як це було передбачено Римським договором.

Водночас зі спробами домогтись підтримки проекту ЗВТ від Співтовариства, країни готували так звану «сімку» (Велика Британія, Швеція, Норвегія, Данія, Швейцарія, Австрія і Португалія) – проект заснування європейської зони вільної торгівлі. 4 січня 1960 р. вони підписали Стокгольмську конвенцію про створення Європейської Асоціації Вільної Торгівлі. За декілька місяців, 3 травня 1960 р., після ратифікації конвенція набула чинності.

Конвенція містила 44 статей і 7 додатків. Вона охоплювала лише промислові товари й не передбачала встановлення єдиного тарифу в торгівлі з третіми країнами, що було складовою частиною Римського договору про створення ЄЕС, який передбачав рух до митного союзу. Безпосередньою метою створеної асоціації було проголошено поетапне «зменшення й остаточна ліквідація тарифів на більшість промислових товарів» до 1966 року. На відміну від Римського договору, конвенція не містила положень про утворення наднаціональних органів. У преамбулі до тексту конвенції було наголошено, що угруповання діє в рамках ОЄЕС і однією з її цілей є тісніша економічна співпраця ЄАВТ і ЄЕС на основі їхньої участі в ОЄЕС (вона, щоправда, вже не мала тоді істотного політичного й економічного впливу). Порівняно з Римським договором про заснування ЄЕС, документ, що його ухвалили країни «сімки», мав характер тимчасової чи перехідної угоди. Конвенція також не містила застереження про можливість розвитку політичного союзу країн, що ввійшли до асоціації.

В економічному сенсі створена торгівельна структура була неоднорідною. Велика Британія була безумовним лідером завдяки її потужним торгівельним зв'язкам практично з усіма державами світу. Як і Швеція та Швейцарія, вона традиційно була країною з індустріальною економікою й низькими тарифами та залежала від імпорту сировини з країн Співдружності. Австрія, Данія і Норвегія встанов-

лювали високі тарифні бар'єри проти певних промислових товарів. Португалія мала дуже обмежену промислову базу й за рівнем життя значно поступалась іншим учасникам асоціації. Єдине, що поєднувало ці країни, було те, що вони мали тривалу традицію торгівельних відносин з Великою Британією.

В політичному сенсі країни «сімки» не були єдиним цілим. Швеція та Швейцарія залишались поза членством у НАТО, Австрія мала статус нейтральної країни згідно з державним договором 1955 року. Норвегія і Данія входили до НАТО, але не були його активними членами, а в Португалії панував авторитарний режим, котрий перебував у конфронтації з іншими учасниками Північноатлантичного альянсу.

На відміну від федеративної моделі європейських Співтовариств, ЄАВТ було створено за взірцем конфедерації. Переважання конфедералістських поглядів на європейську інтеграцію в повоєнний час було характерним для Великої Британії, скандинавських країн, Швейцарії та Австрії. На думку норвезького дослідника Г. Лундестада, переважання на континенті федералістської філософії, а в Північній Європі ідеї конфедералізму можна пояснити низкою політичних причин. По-перше, національної ідеї не було дискредитовано під час Другої світової війни в скандинавських країнах і у Великій Британії, тоді як Франція, ФРН, Італія пережили почуття національного приниження й намагались його подолати через реалізацію федералістської моделі об'єднання Європи. По-друге, Лондон мав широкі політичні й економічні зобов'язання поза Європою, що об'єктивно ускладнювало встановлення тісних відносин з іншими європейськими країнами. Водночас Норвегія і Данія встановили з Великою Британією тісні економічні, політичні та військові зв'язки, які передбачали, що ці дві держави рухатимуться в рідчизні європейської політики Лондона. Швеція також схилилась до підтримки й дотримання британської зовнішньополітичної лінії.

Певну стурбованість у держав ЄЕС викликали можливі економічні наслідки юридичного оформлення ЄАВТ. Однак ступінь тривоги з приводу можливого збитку торговельним інтересам країн «шістки» був різним. Найбільше зацікавленою з усіх країн Спільного ринку в розвитку відносин з країнами ЄАВТ була ФРН. Експорт західнонімецької продукції до країн нового торговельного блоку наприкінці 50-х рр. становив 27%, а до країн «шістки» – 29%. Щодо Франції, то вона явно менше, ніж Західна Німеччина, була стурбована впливом на її торгівлю нової організації. Експорт французьких товарів до країн ЄЕС і ЄАВТ становив 25% і 16% відповідно. Тим часом 1959 р. на країни, що оформили асоціацію з семи країн, припадало 9,85% загального експорту Великої Британії, тоді як на країни ЄЕС – уже 14%.

США відреагували на створення Асоціації вільної торгівлі як на «непотрібне ускладнення», яке могло мати негативні наслідки для американського експорту. Однак насправді американський уряд уважно аналізував ситуацію з погляду підтримки трансатлантичних відносин.

Спочатку метою країн ЄАВТ, крім ліквідації обмежень і мит у торгівлі промисловими товарами між країнами – учасницями ЄАВТ, було укладення асоціативної чи іншого виду угоди між країнами «шістки» та іншими країнами Західної Європи задля усунення дискримінації щодо товарів із країн, що не ввійшли до Спільного ринку.

Однак діяльність ЄАВТ показала, що ця організація не могла успішно розв'язати економічні проблеми своїх країн-учасниць. Економіка окремих країн, насамперед Австрії і Данії, була тісно пов'язана зі Спільним ринком, і водночас – ЄАВТ не звертала уваги на розв'язання проблем країн-учасниць у такій важливій галузі, як сільське господарство. В результаті виникли ситуації, коли країни-учасниці не дотримувались положень Конвенції. Зокрема, наприклад, у жовтні 1964 р. лейбористський уряд Великої Британії через

загрозливе становище, в якому опинився платіжний баланс країни, ухвалив у односторонньому порядку підвищити на 15% імпортні мита на всі товари, зокрема й на товари з країн – учасниць ЄАВТ.

Країни ЄАВТ опинились перед вибором – зміцнювати Асоціацію чи приєднатись до Спільного ринку. Першою рішення ухвалила Велика Британія. За умов стрімкого розвитку Спільного ринку британські політики усвідомили, що перебувати поза цим блоком небезпечно, це могло спричинити тяжкі економічні й політичні наслідки. Вслід за Великою Британією таку ж позицію зайняли й деякі інші учасники «сімки». Однак спроба Великої Британії приєднатись до «шістки» провалилась 1963 р., причиною цього стала непримиренна позиція Ш. де Голля, який висловив переконання в тому, що Велика Британія ще не є готовою стати учасницею Європейських Співтовариств.

Для більшості країн-учасниць ЄАВТ була тимчасовим рішенням до того моменту, коли вони приєднаються до Спільного ринку. Цей факт дуже ускладнював діяльність організації.

Провал переговорів став причиною охолодження відносин усередині «шістки»: Італія і країни Бенілюксу виступали проти політики Франції щодо Великої Британії, між ними не було вже духу єдності, тому в найближчому майбутньому не могло бути здійснено планів створення політичного союзу «шістки». Провал переговорів знизив також темпи економічної інтеграції всередині «шістки».

Невдача переговорів і внутрішня криза Європейських Співтовариств стали поштовхом для активізації діяльності ЄАВТ. У лютому 1960 р. країни ЄАВТ вирішили знизити тарифи у взаємній торгівлі не на 10%, як країни ЄЕС, а на 20% від 1 липня 1960 року. «Сімка» на чолі з Лондоном прагнула продемонструвати, що їхнє економічне групування на шляху до лібералізації торгівлі відбувається швидшими темпами.

Однак 3 березня 1960 р. голова комісії ЄЕС В. Хальштейн також висунув серію пропозицій щодо пришвидшення розробки положень Римського договору про митний союз. Зокрема, його пропозиції стосувалися зниження загального зовнішнього тарифу ЄЕС на 20% від 1 липня 1960 р., що означало фактичну рівність у скороченні між двома торговельними угрупованнями, до певної міри нівелювало політичний резонанс рішення ЄАВТ про зменшення тарифів. Крім того, ініціативи Хальштейна стосувалися скорочення торговельних квот щодо країн, що не входили до Спільного ринку, та зниження тарифів у взаємній торгівлі країн-учасниць не на 30%, як було вказано в Римському договорі, а на 50% від 1 грудня 1961 р. Франція, отже, прагнула створити труднощі для Великої Британії на ринках так званої «малої Європи» (Бенілюксу), аби посилити позиції ЄЕС у західноєвропейському регіоні й не допустити збитків від конкуренції з боку ЄАВТ.

Наприкінці травня 1960 р. за дорученням Г. Макміллана міністерство фінансів Великої Британії підготувало доповідь про перспективи участі країни в «шістці» європейських держав, що містила рекомендації британському уряду приєднатись до ЄЕС.

13 липня 1960 р. на засіданні кабінету міністрів Великої Британії знову обговорювали питання про можливість вступу країни до європейських співтовариств. Перебіг дискусії показав, що британські керівники всерйоз розглядали цю проблему.

21 липня 1961 р. британський уряд вирішив подати заяву про членство в ЄЕС, про що було оголошено в британському парламенті 22 липня.

За успіхами Співтовариства з певною тривогою спостерігали інші члени ЄАВТ. Данія, зокрема, була стурбована тим, що успішне укладення договору про Спільну сільськогосподарську політику (ССП) між членами «шістки»

могло витіснити двосторонню дансько-німецьку торговельну угоду і серйозно підірвати данський сільськогосподарський експорт до Західної Німеччини. Однак сама можливість приєднання Великої Британії до Співтовариства, а не безпосередній вплив процесу його розвитку, примусили інших учасниць ЄАВТ переглянути свої відносини з «сімкою». Без Великої Британії ЄАВТ була б надто малим економічним об'єднанням, аби бути привабливою; навпаки, розширене Співтовариство, що включало б і Велику Британію, стало б ринком, не брати участі в якому не змогла б жодна західноєвропейська країна. Данія і Норвегія, отже, також вирішили подати заяви про членство в ЄЕС, а Швеція, Австрія і Швейцарія запропонували обговорити їхнє асоціативне членство в Співтоваристві. Ірландія заявила про вступ до Співтовариства 1961 р., її заява першою надійшла до Брюсселя й була також насамперед відгуком на зміну політики Великої Британії в цьому аспекті. Хвиля заяв про вступ до ЄЕС (Великої Британії, Данії та Ірландії) свідчила, що твердження про те, що вільніша й менш структурована співпраця, що її практикували сім учасниць ЄАВТ, була таким же ефективним засобом тіснішого згуртування європейських держав, як про це заявляли спочатку англійські керівники, не мало рації якщо троє членів-засновників ЄАВТ подали заяву про приєднання до ЄЕС. Рішення держав – учасниць ЄАВТ увійти до ЄЕС також обіцяло покласти край тривалим і непримиренним суперечкам у ЄЕС між невдоволеними рішенням вести далі інтеграцію без Великої Британії та її оточення, й тими, хто вважав, що «маленька Європа» краще, ніж «жодної Європи». Ці суперечки належали ще до витоків плану Шумана, але й упродовж наступного десятиліття не втратили своєї актуальності. Розбіжності між Бельгією та Нідерландами, з одного боку, і Францією, ФРН та Італією – з іншого, в тому, чи треба розвивати політичний союз без участі Великої Британії –

спір, який до початку 1962 р. загрожував паралізувати обговорення політичного союзу, – були, отже, найостаннішим проявом незгоди й невдоволення, породжених поділом Західної Європи на два економічні угруповання. Після приєднання Великої Британії та деяких інших держав – учасниць ЄАВТ до Співтовариства цей спір міг би згаснути.

До того ж, прийняття нових членів, і особливо Великої Британії зміцнило б Співтовариство як економічно, так і політично. 1960 р. економіка Великої Британії була ще однією з найпотужніших у Західній Європі, й хоча темпи її розвитку за попередні десятиліття розчаровували за стандартами континентальної Європи, існувала надія, що змагання, що зростає і буде результатом приєднання до ЄЕС, може стимулювати швидший розвиток.

Політично членство Великої Британії більше б задовольняло амбіції тих, хто нетерпляче очікував того часу, коли Європа стане третьою силою повоєнного світу. Малі країни – учасниці Співтовариства мали надію, що членство Великої Британії в ЄЕС посилить французько-західнонімецьке домінування в ньому. Однак, більшість вигод від такого розширення ЄЕС виявилось би лише згодом.

31 грудня 1961 р., менше ніж за п'ять місяців після отримання перших заяви про вступ Британії, Ірландії і Данії, Співтовариство мало подолати перший ступінь своєї перехідної фази. Для переходу до другої фази слід було ухвалити декілька життєво важливих рішень. Найважливіші рішення стосувались розробки першої серії Правил про товари широкого вжитку для Спільної сільськогосподарської політики (ССП), однак «шістка» також намагалась докласти зусиль до гармонізації певних основних соціальних прав (наприклад, однакова оплата чоловікам і жінкам), а також були сподівання на успішне узгодження нового прискореного графіку скасування тарифів. До того ж, слід було розпочати клопіткі переговори щодо відновлення угод про зв'язки між

членами «шістки» та їхніми колишніми колоніями в Африці й у Карибському регіоні. Тож часу для переговорів щодо заяв про вступ до ЄС практично не було. Крім того, значними були розбіжності з інших питань. ССП була вкрай вразливою. Створення спільного ринку сільськогосподарської продукції було головною метою політики Франції та Нідерландів; його також підтримувала Італія і менше – Бельгія. Однак для ФРН це був крок, що спричинив би цілковите перетворення її традиційної політики підтримки ферм і значну зміну моделі її імпорту. Тому проект ССП наštовхнувся на серйозний спротив у країні. Велика Британія – найважливіша потенційна учасниця ЄЕС – мала чимало власних заперечень щодо торгівельної політики.

У травні 1963 р. в Лісабоні відбулась конференція країн ЄАВТ. Результатом її роботи стала низка важливих рішень, що пришвидшували виконання положень Конвенції ЄАВТ і дещо розширили сферу її діяльності. Насамперед було вирішено прискорити темпи скасування мит у взаємній торгівлі промисловими товарами.

У травні 1965 р. прем'єр-міністр Великої Британії Гарольд Вільсон виступив з новою ініціативою, покликаною зблизити ЄАВТ і ЄЕС. Тоді ж у Відні відбулась нарада міністрів країн ЄЕС і ЄАВТ із тієї ж проблеми. Під час зустрічі було висунуто низку пропозицій зі встановлення тісних економічних зв'язків між двома угрупованнями.

За підсумками наради було опубліковано Віденську декларацію, де, крім способів зближення двох організацій, було перелічено найважливіші сфери співпраці всередині ЄАВТ. Це були: ліквідація перепон для вільної торгівлі, співпраця в сфері досліджень і розвитку, гармонізація стандартів та інтенсифікація співпраці всередині ЄАВТ. Ця декларація стала важливим документом ЄАВТ, оскільки вона ініціювала процеси, що зміцнювали Асоціацію.

1960-ті роки стали важливим періодом для ЄАВТ. По-перше, Асоціація довела, що вона спроможна діяти активно;

по-друге, впродовж цього періоду значно зміцнів внутрішній ринок ЄАВТ, це доводило, що організація стала справді важливою для її учасниць в економічному сенсі.

Країни ЄАВТ мали слабші економічні взаємозв'язки й не змогли рухатися шляхом інтеграції так само ефективно, як Спільний ринок, тому в період 1963–1966 рр. було ухвалено низку рішень, спрямованих на розширення економічних зв'язків учасників ЄАВТ. Це насамперед певне поширення дії Стокгольмської конференції за межі промислових товарів. Митна політика в зовнішній торгівлі країн ЄАВТ поступово стала поширюватись і на певні види переробленої сільськогосподарської продукції.

На початок 70-х років було не лише завершено процес створення зони вільної торгівлі, а й проявились тенденції до переростання цієї організації в розвиненіші форми інтеграції, зокрема в економічний союз, хоча ЄАВТ, поза сумнівом, лишилась на нижчому ступені інтеграційного процесу, ніж ЄЕС. Однак на дальшому шляху розвитку інтеграції ЄАВТ постали нездоланні перепони через відмінності економічних інтересів її країн-учасниць.

Для Швеції, Норвегії, Данії, Ісландії та Фінляндії ринки інших учасниць Асоціації (особливо Англії) мали переважне значення. На них було спрямовано 2/5 і більше всього їхнього експорту. Однак істотну роль у їхньому експорті грали й ринки ЄЕС, на які припадало 1/4 всіх експортованих товарів. Що ж до Австрії та Швейцарії, то, попри підвищення частки ЄАВТ у їхній зовнішній торгівлі, основними покупцями їхніх товарів залишались країни Спільного ринку (близько 2/5 експорту) Для експорту ж основної країни – учасниці ЄАВТ Англії Спільний ринок мав важливіше значення, ніж внутрішньоблоковий ринок. Істотне значення для багатьох країн ЄАВТ, надто для Англії, мала торгівля з США.

Взаємне скасування мит країнами – учасницями ЄАВТ, що створило пільгові умови для збуту товарів, водночас мало

погіршити умови для збуту товарів компаній із країн Спільного ринку. До того ж, режим ЄАВТ практично не зміг завадити експансії країн – учасниць ЄЕС на ринки країн Асоціації. За роки існування ЄАВТ частка Спільного ринку в її імпорті не лише не скоротилась, а й навіть зросла – від 28,2 % 1959 р. до 35,9 % 1972 р. Загальний баланс торгівлі ЄАВТ і ЄЕС складався з великим дефіцитом для сімки.

Розвиток торгівлі країн ЄЕС із країнами ЄАВТ став однією із основних причин того, що члени ЄЕС не були зацікавлені в послабленні дискримінаційної політики щодо тих європейських країн, які не приєднались до Спільного ринку. Такий стан речей не міг не викликати серйозної стурбованості й у Великій Британії, і в інших країнах ЄАВТ. Певні надії були на «раунд Кеннеді», який міг би призвести до істотного взаємного зниження митних тарифів і в ЄЕС, і в ЄАВТ. Однак, хоча під час переговорів і було досягнуто домовленості про взаємне зниження тарифів, стіна на шляху товарів із ЄАВТ до країн Спільного ринку у вигляді їхнього єдиного митного тарифу щодо третіх країн лишалась досить високою (середній рівень мит у єдиному митному тарифі ЄЕС становив 8–10%). «Раунд Кеннеді» не усунув проблеми відносин між ЄАВТ і ЄЕС.

Перед Великою Британією та іншими країнами ЄАВТ постала нагальна проблема: зміцнювати ЄАВТ чи домагатись приєднання до ЄЕС. Керівні кола Великої Британії обрали участь країни в Спільному ринку. За нею пішли Данія та Ірландія – вони були економічно тісно пов'язані з Великою Британією та мали з нею договір про торгівельну асоціацію.

Вступ від 1 січня 1973 р. Англії, Ірландії і Данії до ЄЕС істотно послабив ЄАВТ. 1986 р. з Асоціації вийшла Португалія. Водночас ЄАВТ поповнилась трьома новими учасницями, і їхня загальна кількість знову сягнула семи: Австрія, Фінляндія, Ісландія, Ліхтенштейн, Норвегія, Швеція і Швейцарія. Як уже відомо, на відміну від ЄЕС, ЄАВТ сприяла

розвиткові торгівлі, не обмежуючи суверенітету своїх країн-учасниць. 1973 р. ЄЕС уклало угоду про вільну торгівлю промисловими товарами з кожною країною – учасницею ЄАВТ і, крім того, їм було надано сприятливі умови торгівлі певними видами сільськогосподарських продуктів. 1984 р. ЄАВТ і Спільний ринок домовились про створення єдиного економічного простору, а також про поширення співпраці на сфери економічної, валютної та промислової політики, наукових досліджень і розробок, на охорону довкілля, рибальство, сталеливарну промисловість і транспорт. При цьому учасниць ЄАВТ не було залучено до інституційної діяльності ЄЕС.

Після двох років переговорів ЄАВТ і ЄЕС у травні 1992 р. підписали угоду про Європейський економічний простір (ЄЕП). Вона набула чинності 1 січня 1994 року. Швейцарія була єдиною країною, що не приєдналась до ЄЕП, оскільки загальнонаціональний референдум висловився проти. ЄЕП перетворювався на дещо більше, ніж звичайна господарча територія: в його межах дотримувались певної свободи руху товарів і послуг, капіталів і людей. Три країни ЄАВТ – Австрія, Фінляндія і Швеція – в січні 1995 р. стали повноправними членами ЄС. Приєднавшись до Співтовариства, вони автоматично втратили членство в ЄАВТ. Швейцарія, Норвегія, Ісландія і Ліхтенштейн залишились членами цієї організації.

3.5. Ідея європейської армії і створення європейського оборонного співтовариства (ЄОС)

Головною рисою міжнародних відносин в кінці 1940-х – початку 1950-х рр. стало їх дальше загострення і розвиток «холодної війни». Цьому сприяли, як ми вже відмічали турецька, іранська та грецька кризи, «доктрина Трумена», «план Маршалла», початок діяльності Комінформа, Берлінська криза, створення НАТО, випробування 29 серпня 1949 р. першої радянської атомної бомби. До цих конфліктонебезпечних подій додалися ті зміни, що остаточно розділили країни Європи по таборах, які протистояли один одному. В США і Англії зміцнювалось переконання про необхідність переозброєння Німеччини. У Франції також поширювалась така думка, хоча вона в той же час вважала, що переозброєння недавнього ворога небезпечно новими загрозами для французької і в цілому для європейської безпеки.

На 1949 р. комуністичні прорадянські режими за підтримкою СРСР вже сформувались у Польщі, Румунії, Угорщині, Чехословаччині та Болгарії. 1949 р. для координації економічного співробітництва з цими країнами, що отримали назву країн «народної демократії» було створено Раду Економічної Взаємодопомоги (РЕВ). Перемогою комуністів, суттєву допомогу яким надавав Радянський Союз, і проголошенням 1 жовтня 1949 р. Китайської Народної Республіки (КНР) завершилася багатолітня боротьба за владу в Китаї. Це серйозно непокоїло США і Західну Європу.

Складною залишалась обстановка в Європі в зв'язку з появою 1949 р. двох новоутворених німецьких держав – Федеративної Республіки Німеччини, що входила в орбіту Заходу, і прорадянської Німецької Демократичної Республіки (НДР).

Європейські члени НАТО спочатку були пасивними отримувачами допомоги США, хоча вони і формували 80%

військ у Європі, однак залежали від більш суттєвого внеску США, без якого були значно слабкішими. Європейці, таким чином, поставляли основну частину військ, американці – основну частину техніки і більшу частину грошей. Західна Німеччина не була членом НАТО і не мала власної армії. Після проголошення у вересні 1949 р. ФРН США сподівались на переозброєння Німеччини з тим, щоб частка американської військової присутності в Європі зберігалась на невисокому рівні. Ця зацікавленість зросла після того, коли в СРСР успішно випробували першу атомну бомбу

Така ситуація створювала значну проблему для західних країн. У США і Англії побоювались, що Західна Німеччина, за відсутності достатніх військових сил після виведення основної маси американських і англійських військ, перетвориться у слабкий великий простір, який може легко бути захоплений Радянським Союзом у разі розгортання його конфлікту з Заходом. У Вашингтоні вважали, що про власну оборону Західна Європа має дбати, насамперед, сама і тому для організації її необхідним є припинення ворожнечі з німцями і включення Західної Німеччини у військовий союз західних держав. Початок корейської війни, в якій одну із сторін (Північну Корею) підтримував Радянський Союз, ще більше актуалізував проблему. На Заході вирішили, що експансія СРСР в Азії могла стати реальною загрозою і в Європі, де чисельність радянських військ значно перевищувала їх чисельність у західних держав вкупі.

Корея в 1910–1945 рр. була колонією Японії. Під час завершення війни з Японією за пропозицією США союзниками було прийнято рішення щодо кашітуляції японських військ у Кореї: на північ від 38-ої паралелі її мав приймати СРСР, на південь – США. Так було узгоджено питання про розділ Кореї і її окупацію. Сторони мали підготувати об'єднання країни, однак, попри те, що питання неодноразово порушувалось в ООН, не дійшли згоди. Країна залишилась розділеною. 10 травня 1948 р. на півдні Кореї

було утворено Республіку Корея, а 9 вересня того ж року у північній Кореї комуністи проголосили Корейську Народну-Демократичну Республіку.

25 червня 1950 р. вибухнула корейська війна, яку розпочав північно-корейський комуністичний режим Кім Ірсена за санкцією Й. Сталіна і при військовій підтримці СРСР з метою створення єдиної комуністичної держави. Несподіваний початок корейської війни викликав паніку у Західній Європі: багатьом тут здавалось, що радянсько-американське протистояння на Корейському півострові може потягти за собою вторгнення радянських танкових армій у Західну Європу. Війна в Кореї змінила весь геополітичний ландшафт у Європі і місце ФРН у пріоритетах НАТО. Американські політичні і державні діячі все більше схилилися до думки про необхідність переозброїти ФРН і підключити її до оборони Заходу. Сполучені Штати прийняли рішення збільшити контингент американських військ у Європі, однак це ставилось у залежність від згоди європейських союзників включити до складу НАТО десять західнонімецьких дивізій під контролем об'єднаного командування Північноатлантичного альянсу.

Загроза війни на території Німеччини спонукала західні країни до пришвидшення процесу суверенізації ФРН. 1950 р. проблеми європейської безпеки і переозброєння Німеччини стали набувати більшої конкретики. Їх обговорювали на сесії Асамблеї Ради Європи у Страсбурзі, де на її засіданні 11 серпня 1950 р. У. Черчилль запропонував створити «європейську армію», яка б складалась із національних військових контингентів Франції, ФРН, Італії, Бельгії, Нідерландів, Люксембургу, але без наднаціонального управління. Таким чином, в ній мали взяти участь і німецькі військові з'єднання. Пропозицію Черчилля відразу ж схвалили Ж. Монне і міністр закордонних справ ФРН Генріх фон Brentano. Голосуванням 89 голосів – за, 5 – проти і 27 – утримались Асамблея прийняла проект Черчилля,

спрямований на створення європейській армії в рамках Атлантичного пакту. Проти відродження німецької армії і таким чином ремілітаризації Німеччини виступила Франція. Однак, у Парижі розуміли, що відродження німецької армії рано, чи пізно відбудеться, воно є необхідним для переозброєння західного блоку в протистоянні з СРСР. В цілому ж в політичних колах Франції вона була сприйнята неоднозначно. Власті країни аж ніяк не бажали переозброєння ФРН і вступу її до НАТО. Включення відновлених західнонімецьких збройних сил в єдину європейську армію спочатку здавалось більше безпечним варіантом вирішення проблеми. В Лондоні, посилаючись на те, що Англія не є континентальною європейською державою, відсторонились від участі в реалізації ідеї.

У вересні 1950 р. на нараді міністрів закордонних справ США, Англії і Франції Сполучені Штати офіційно запропонували провести переозброєння Західної Німеччини в рамках НАТО. Ця пропозиція викликала недовіру всіх сусідів Німеччини, особливо Франції, у якої відродились попередні побоювання щодо власної безпеки. Однак залежність західноєвропейців від США стримувала їх від цілковитого відхилення пропозиції США. Отже, необхідно було вести пошуки компромісу, який би задовольняв і Сполучені Штати, і зняв би страхи сусідів Німеччини перед можливим відродженням німецького військового потенціалу. Для цього необхідно було поставити участь Німеччини в західноєвропейській обороні під зовнішній контроль.

В США з 1950 р. орієнтувались на включення ФРН у НАТО і не приховували цієї позиції, але при цьому враховували коливання і побоювання Франції з приводу посилення ролі Західної Німеччини. У Вашингтоні вирішили підштовхнути Париж до підготовки власного французького проекту і знайти засоби контролю над німецькою оборонною політикою за допомогою інтеграційних механізмів. Тому його розробку було запропоновано Франції. Під впливом

США, які допомогли за «планом Маршалла» відбудувати французьку економіку, керівні кола Франції змушені були погодитися. Певну роль у цьому зіграв і успіх ЄСВС, який був утворений за французькою ініціативою. Він також підштовхнув Париж до нової інтеграційної ініціативи, цього разу військово-політичної.

Завдання по підготовці проекту було покладено на прем'єр-міністра Франції Рене Плевена. У жовтні 1950 р. на засіданні Національних зборів (нижня палата французького парламенту) він оголосив ідею Європейського Оборонного Співтовариства (ЄОС). Його головним елементом повинна була стати «єдина європейська армія» Франції, ФРН, Італії, Бельгії, Нідерландів і Люксембургу під наднаціональним командуванням. Плевен узяв за зразок для ЄОС Європейське співтовариство вугілля і сталі, що невдовзі мало розпочати свою діяльність. Він запропонував створити Європейське оборонне співтовариство зі своєю радою міністрів, асамблеєю і європейським міністром оборони Франція ставила метою звести до мінімуму чисельність німецького військового контингенту і водночас інтегрувати військовий внесок Німеччини, як в оперативному, так і в політичному плані, в міжнародну організацію. Одним із найважливіших завдань французи вважали участь в ЄОС Великої Британії, оскільки без неї пропонована міжнародна організація складалась би лише із Франції і Німеччини, з деякими порівняно малими потенціалами інших держав (Бельгії, Нідерландів, Люксембургу). Тому для Франції участь Великої Британії було єдиною дієюю противагою небезпекам, пов'язаним з переозброєнням Німеччини і з появою суверенної німецької держави. Однак Британія не давала згоди взяти на себе зобов'язання, які б задовольняли Францію.

За проектом Плевена заснування європейської армії не могло бути результатом простого об'єднання національних військових сил. Для завдань, що безпосередньо виникають перед усіма країнами і стають спільними необхідні лише

спільні, єдині інститути, спроможні вирішувати ці завдання. Армія об'єднаної Європи мала складатися із громадян різних європейських держав. Єдина європейська армія мала комплектуватися не шляхом механічного входження до неї національних військових сил. У кожний її підрозділ передбачалось включати представників різних країн. Це дало б можливість розсіяти німецьких військових в них і уникнути таким чином формування національних німецьких контингентів. Міністр оборони був би призначатися урядами країн-учасниць і на обумовлених умовах звітувати перед ними і Європейською Асамблеєю. Його повноваження мають бути такими ж, як повноваження міністра оборони будь-якої національної держави відносно національної армії своєї країни. Контингенти, виділені країнами-учасницями будуть об'єднані в європейську армію за принципом найменших необхідних військових підрозділів. Кошти для європейської армії будуть виділятися із спільного бюджету.

Від цієї пропозиції Плевена, прийнятої французькими Національними Зборами 24 жовтня 1950 р., до підписання договору про ЄОС у травні 1952 р. стояв довгий шлях. Німецький канцлер К. Аденауер прийняв пропозицію негайно. Він сподівався, що це могло дати згоду західних держав на припинення ними окупації ФРН і надання їй цілковитого суверенітету. США, після деяких роздумів, вирішили підтримати французький план і зняли ідею щодо простого вступу ФРН у НАТО. Велика Британія спочатку намагалась залишитися поза обговоренням. Однак у жовтні 1951 р. новий консервативний уряд на чолі з Черчиллем почав схилитися до ідеї розширення Брюссельського договору 1948 р. шляхом включення до нього ФРН і Італії.

В обговоренні «плану Плевена» взяли участь шість країн ЄСВС – Франція, Німеччина, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург. В ході обговорення були внесені деякі доповнення і уточнення. За зразком організаційної структури ЄСВС вирішити створити Правління і Раду, що мали

координувати взаємовідносини між ними і урядами держав-учасниць. Передбачалось створення Асамблеї, як і в ЄСВС, Суду ЄОС, ідентичного суду ЄСВС, що мав розглядати апеляції країн-учасниць. Проект містив положення про співпрацю між ЄОС і НАТО.

З організації військ новий варіант передбачав, щоб основними одиницями стали не мінімально необхідні військові підрозділи, а національні дивізії, об'єднані наднаціональним головнокомандувачем.

Договір про ЄОС було підписано в Парижі 27 травня 1952 року. Його оцінювали як важливий крок до єдиної Європи. Вважали, що завдяки створенню ЄСВС і ЄОС та пізніше Європейського політичного союзу можна буде впритул наблизитися до реалізації європейської інтеграції. Ці сподівання посилились, коли у березні 1953 р. разом з проектом Політичного союзу було представлено варіант політичної федерації.

За Договором 27 травня 1952 р. три західні держави, що окупували ФРН, погодились припинити окупацію після ратифікації Договору ЄОС, а Британія і решта держав-членів НАТО уклали допоміжні договори, що передбачали військову допомогу в разі нападу на будь-якого партнера по ЄОС. Однак французи, як і раніше висловлювали тривогу і перебували в нерішучості. Вони хотіли, щоб Британія не просто допомагала ЄОС, а вступила до його складу. Їх не влаштовувало положення договору, за яким допускалось формування німецьких дивізій замість невеликих підрозділів для включення їх до складу міжнародних дивізій, як це пропонував «план Плевена».

США і Велика Британія вдалися до тиску на Францію. США натякнули на можливість припинення американської допомоги Франції, якщо Договір про ЄОС не буде ратифіковано. Державний секретар США У. Фостер Даллес заявив у грудні 1953 р., якщо Франція не ратифікує Договір американцям доведеться докорінно переглянути свою

політику в Європі. Велика Британія знову пообіцяла свою співпрацю з ЄОС у військовій і політичній областях. У серпні 1954 р. новий голова Ради Міністрів Франції П'єр Мендес Франц запропонував деякі заходи для пом'якшення наднаціонального характеру Договору. Наразившись на відмову інших держав, 30 серпня 1954 р. Національні Збори Франції відхилили 319-ма голосами проти 264 обговорення питання про ратифікацію Договору про ЄОС.

У результаті цього голосування всі бонські і паризькі договори стали недійсними. Відмова Франції ратифікувати договір про ЄОС означала, по-перше, початок кризи в процесі об'єднання Західної Європи, і по-друге, необхідність пошуків рішення проблеми ремілітаризації Німеччини. Рішення було знайдене за два місяці. Британський міністр закордонних справ А. Іден запропонував прийняти до Західного союзу Німеччину і Італію. І таким чином зберегти певний європейський контроль над майбутньою німецькою армією і водночас забезпечити участь Великої Британії в західноєвропейській військовій організації. Згідно з Паризькими угодами 23 жовтня 1954 р. Західний союз перетворився у Західноєвропейський союз за участю ФРН і Італії. Західна Німеччина відновлювала свій суверенітет, в тому числі і право на озброєння. Це відтворення німецької військової сили супроводжувалось однак низкою обмежень: ФРН повинна була погодитись не виробляти атомну, біологічну і хімічну зброю, далекобійну артилерію, кораблі водомісткістю більше трьох тисяч тонн і стратегічні бомбардувальники. Захід відмовлявся від права втручання в справи Німеччини і заявляв про своє бажання прийняти її на рівних правах «у спільні зусилля вільних народів за мир і безпеку». У травні 1955 р. ФРН стала 15-м членом НАТО, а у листопаді було створено Бундесвер – західнонімецьку армію.

Контрольні питання

1. Як зародився процес західноєвропейської інтеграції?
2. Схарактеризуйте ідеї і діяльність Ж. Монне. Чому його називають ідейним батьком інтеграції Західної Європи в економічній галузі?
3. Схарактеризуйте «Декларацію Р. Шумана».
4. Як поставились до «плану Шумана» в країнах Європи і в США?
5. Як і з якою метою було створено Європейське Співтовариство вугілля і сталі? Назвіть основні Інститути Співтовариства.
6. Схарактеризуйте основні питання на конференції міністрів закордонних справ ЄСВС в м. Мессіна 1–2 червня 1955 р.
7. Розкрийте зміст Договору 25 березня 1957 р. про створення Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС).
8. Назвіть основні цілі економічної інтеграції, визначені в Договорі про ЄЕС.
9. Що означали «чотири свободи» як кінцева мета Римського договору?
10. Які два головні засоби було обрано для досягнення основних цілей, встановлених Римським договором?
11. Схарактеризуйте етапи формування митного союзу, що їх визначили країни «шістки».
12. Назвіть основні принципи аграрної інтеграції ЄЕС і цілі сільськогосподарської політики.

13. Основні положення Договору про створення Європейського Співтовариства з атомної енергії (Євратому).
14. Схарактеризуйте складові інституційної структури ЄЕС.
15. З якою метою було запропоновано план створення Європейського оборонного Співтовариства?
16. Назвіть основні положення Боннського договору 1952 р.
17. Який вплив справила Корейська війна на міжнародні відносини в Європі?
18. З яких питань європейської інтеграції виникли розбіжності між Великою Британією і країнами «шістки»?
19. Скільки країн заснували Європейську асоціацію вільної торгівлі (ЄАВТ)? Назвіть їх.
20. Схарактеризуйте діяльність ЄАВТ і її відносин з Європейським Співтовариством.

Розділ IV

Другий етап європейської інтеграції (1970–1985 рр.)

4.1. Завдання другого етапу інтеграції та фінансова і енергетичні кризи 1970-х років

1969 року, як це й передбачав Римський договір 1957 р., завершився перший етап західноєвропейської інтеграції. Було багато в чому досягнуто його головної мети – сформувати за 12 років спільний ринок. Зовнішньоторгівельний союз шести країн було створено. Завданням другого етапу було створення, додатково до зовнішньоторгівельного, також економічного й валютного союзу західноєвропейських країн, тобто поглиблення інтеграції у фінансово-економічній сфері. На цій основі було передбачено перейти до формування політичного союзу: політика розрядки тоді вимагала координації позицій провідних країн Західної Європи. В грудні 1969 р. на Гаазькому саміті керівники держав «шістки» висловились за створення економічного й валютного союзу її учасників. Об'єднання зусиль у сфері валютного врегулювання розпочалося після того, як у лютому 1970 р. представники центральних банків країн-учасниць домовились про організацію системи короткотермінової валютної підтримки. У квітні 1970 р. було ухвалено рішення про створення власних фінансових ресурсів Співтовариства й розширення бюджетних повноважень Європейського парламенту, а також про фінансування спільної аграрної політики за рахунок відрахувань від митних зборів на зовнішніх кордонах Спільного ринку й 1%-го податку на додану вартість (ПДВ).

Гаазький саміт підтвердив курс на розширення Співтовариства й на посилення ролі його керівних інститутів.

Після відставки 27 квітня 1969 р. президента Франції Ш. де Голля – основного супротивника приєднання Великої Британії до ЄЕС – виникла реальна перспектива її вступу до Співтовариства. Тож поглиблення інтеграції мало відбуватися разом із розширенням складу її учасників.

Переговори про вступ Великої Британії, Ірландії, Данії та Норвегії до Європейського Співтовариства відбувались упродовж 1969–1970 років. Розроблена форма вступу передбачала п'ятирічний «адаптаційний період» інтеграції до Спільного ринку. За цей період чинні торгівельні мита слід було поетапно знижувати. В політичних же структурах Співтовариства нові держави одразу набули повноправного статусу. Особливе рішення слід було ухвалити щодо поширення на Велику Британію принципів європейського права. В цій країні існувала особлива правова доктрина, за якою було неможливим безпосереднє включення до національного правового простору норм міжнародного права, зокрема й міждержавних договорів. Тому у Великій Британії склалася специфічна система трансформації міжнародних норм у національні – імплементація.

В результаті складної роботи британських урядових експертів і урядових комісій до літа 1972 р. вдалося сформулювати унікальний для Європейського Співтовариства порядок дій європейського права на території Великої Британії. Він дістав назву «дуалістичної моделі» й передбачав, що для запровадження установчих договорів Велика Британія може використовувати процедуру імплементації, тобто не ратифікувати договір, а створювати власний закон, зокрема вносити до нього необхідні, але неістотні зміни. Водночас було наголошено, що всі норми англійського права, які суперечать європейським, втрачають юридичну силу від моменту ухвалення європейських. 20 травня 1971 р. прем'єр-міністр Великої Британії Едвард Хіт і президент Франції Ж. Помпідю на зустрічі в Парижі дійшли угоди щодо умов

вступу Великої Британії до ЄС. На цих умовах 22 січня 1972 р. в Берліні було підписано договір про приєднання Великої Британії до Європейських Співтовариств. 29 квітня 1972 р. у Франції щодо прийняття Великої Британії відбувся референдум, на якому французи висловились за розширення Співтовариства і Франція відкликала свої заперечення проти британського членства в ньому. 13 липня 1972 р. британський парламент ухвалив Акт про Європейські Співтовариства, який повторював основний зміст установчих договорів ЄСВС, ЄЕС і Євратому. 1 січня 1973 р. Британія офіційно стала членом ЄС. Водночас із нею до ЄС було прийнято Ірландію і Данію, де на референдумах 1972 р. за вступ до ЄС висловились відповідно 83,1% і 63,3% виборців. Шістка перетворилась на дев'ятку. Норвегія, що підписала угоду про приєднання до Співтовариства разом із цими країнами, до ЄС не вступила. На національному референдумі в цій країні за приєднання до ЄС проголосували лише 46,5%. Приєднання нових членів, насамперед Великої Британії, значно посилює економічний потенціал Співтовариства, він зріс більше ніж на 30%.

Водночас, входження Британії до Співтовариства за умов погіршення економічної ситуації в Європі в 1970-ті рр. гальмувало розвиток інтеграційного процесу. Воно посилювало позиції прихильників інтеграції на основі традиційної співпраці між державами без зміцнення наднаціональних органів. Однак наднаціональні тенденції в західноєвропейській інтеграції розвивалися, зокрема й тому, що вплив малих країни ЄС, яких було більше, ніж великих, на ухвалення рішень став помітнішим. Це позначилось і на сфері валютної координації. 1970 р. Комісія експертів із фінансових і валютних питань, яку очолював прем'єр-міністр Люксембурга П'єр Вернер, розробила план переходу до економічного й валютного союзу та подала його на розгляд урядам країн-учасниць. «План Вернера», як його стали

називати, передбачав поетапне створення єдиної системи економічної політики й відповідного валютного механізму. В його основу було покладено поступове скасування обмежень на рух капіталів усередині ЄС, на жорстку фіксацію курсів європейських валют. Вершиною плану мало стати оформлення 1980 р. цілковитого економічного й валютного союзу та можливий перехід на єдину валюту. Завершити цю стратегію мало створення політичного союзу. «План Вернера» порушував питання про перехід частини національного суверенітету до інститутів Співтовариства, а також містив пропозицію створення нових наднаціональних органів ЄС – Центру управління економічною політикою та Системи центральних банків Співтовариства. Крім того, він передбачав передання частини компетенції національних парламентів Європарламентові водночас зі зміною форми виборів до нього.

На першому етапі впровадження «плану Вернера» (від 1 січня 1971 р.) держави – учасниці ЄС зобов'язалися вжити заходів з узгодження бюджетної політики і звуження меж коливань курсів своїх валют. Однак валютна криза, що спалахнула 1971 р., стала перешкодою для розгортання програми створення економічного й валютного союзу.

На початку 70-х років низка кризових явищ у капіталістичному світі позначилась і на розвиткові західноєвропейської інтеграції. Економічні труднощі переживали багато країн. За винятком Японії та ФРН, у більшості країн відбувалося зниження темпів економічного зростання. Застійні явища у виробництві, зменшення інвестицій і втеча капіталів за кордон відбувались у США. Світову фінансово-економічну систему охопили дві глобальні кризи. Перша була пов'язана з крахом у середині 1971 р. Бреттон-Вудської валютної системи, заснованої на золото-доларовому стандарті. Після Другої світової війни долар був найважливішою міжнародною валютою. В міжнародних економічних

відносинах він мав величезне значення. Більше $\frac{3}{4}$ обсягу торгівлі між несоціалістичними країнами та резервів центральних банків накопичувалось у доларах. Втім, уже на початку 60-х рр. кількість паперових доларів поза межами США перевищила вартість американського золотого запасу. В 1967–1968 рр. головні валюти – долар, фунт, франк і марка – пережили кризу, що свідчило про те, що немає ефективного контролю валютного ринку. При цьому вартість долара в золотому еквіваленті лишалась незмінною. Незмінним лишався й вільний обмін долара на золото (конвертованість). Однак за нестачі золотого запасу для забезпечення реальної конвертованості долара в золото попередній твердий курс долара вже не відповідав спроможності США його забезпечити. Франція, а згодом інші країни почали звинувачувати США в нечесній валютній політиці, тобто в емісії доларів, незабезпечених активами.

На початку 70-х рр. номінальна вартість американських доларів за межами США перевищила їхню реальну забезпеченість золотом у п'ятеро. Валюти більшості країн світу ставали заручниками долара й могли вмиг рухнути в разі падіння його курсу. Ситуацію ускладнювало те, що з політичних міркувань адміністрації президентів Л. Джонсона й Р. Ніксона в другій половині 1960-х рр. не збільшували податків на громадян і корпорації, незважаючи на зростання витрат на війну у В'єтнамі, внаслідок чого різко зріс дефіцит державного бюджету США. Становище погіршувалося. Стало очевидним, що створена у Бреттон-Вудсі система світового валютного регулювання не забезпечувала необхідної стабільності світових валютно-кредитних відносин.

За таких обставин Міжнародний Валютний Фонд (МВФ) 1969 р. здійснив реформу валютних курсів і скасував золотовалютний стандарт. Розрахунок курсів національних валют вирішили здійснювати не на базі долара, оціненого в золоті, а на основі «спеціальних прав запозичень» (СПЗ) –

«умовної світової валюти», забезпеченість якої гарантував сам МВФ. Вона не мала фізичного втілення і все було зведено до внесення відповідних записів у банківські рахунки. Курс СПЗ розраховували на основі курсів базових валют. Почалась загальна реформа Бреттон-Вудської системи, що тривала понад три роки – приблизно до 1973 року.

Довіра до долара й далі знижувалась. 15 серпня 1971 р. адміністрація Р. Ніксона, не узгодивши свого рішення з союзниками, в односторонньому порядку скасувала обмін долара на золото, а 1973 р. долар уперше в повоєнній історії девальвував на 10%. Його фіксований курс припинив існування. Було запроваджено принципи плаваючих курсів основних національних валют, зокрема й долара. Це поклато край традиційній практиці визначення курсів національних валют через їхній золотий вміст. Після цього курс певної валюти стали визначати на основі ринкової кон'юнктури.

Після 1973 р. Бреттон-Вудська система у своєму початковому вигляді вже не функціонувала. Однак органи міжнародного економічного регулювання, що їх вона створила, вижили й зміцніли, а саморегулювання, як і раніше, здійснювали через міжнародні фінансові інститути, через переговорні комплекси з питань світової торгівлі й через створювані відтепер механізми світової економічної координації.

Іншим важливим чинником, що справив величезний вплив на фінанси й економіку більшості країн світу, була перша нафтова криза, що почалась під час чергової арабсько-ізраїльської війни 6–25 жовтня 1973 року («жовтнева війна на Близькому Сході»). В зв'язку з війною сталась подія, що набула загальносвітового значення. 17 жовтня 1973 р. арабські країни – експортери нафти, що входили до Організації експортерів нафти (ОПЕК) і водночас об'єднані в особливу групу – Організацію арабських країн-експортерів нафти (ОАПЕК) – ухвалили рішення про скорочення й

дальше припинення поставок нафти країнам, що підтримували Ізраїль. До ОАПЕК входили десять арабських країн: Абу-Дабі, Алжир, Бахрейн, Єгипет, Іран, Катар, Кувейт, Лівія, Саудівська Аравія, Сирія. Вони визначили й оприлюднили перелік тих країн, що підтримували Ізраїль, назвавши їхню політику «недружньою» до арабських країн.

До переліку «недружніх країн» потрапили США, частина західноєвропейських країн, Японія та інші. Від них уряди арабських держав вимагали змінити свою політику щодо подій на Близькому Сході й підтримати «справу арабських народів». Це був перший випадок застосування «нафтової зброї» в політичних цілях. Так стався перший «нафтовий шок».

США, Франція, Японія та інші держави – споживачі арабської нафти мусили перед загрозою можливого ембарго на імпорту нафти з арабських країн підтримати рішення ООН щодо ситуації на Близькому Сході та справедливую боротьбу арабських народів за повернення їхніх територій, що їх захопив Ізраїль під час війни 1967 року. Отже, «нафтова зброя» виявилась ефективною.

Однак тут головним було те, що арабські експортери нафти спровокували всесвітній економічний спад. Вони викликали страх перед нестачею нафти. Сама лише загроза припинення її поставок, що вилилась у призупинення зростання її обсягів, спричинила разом з іншими чинниками депресивний стан економік провідних країн світу. Ціни на нафту почали різко зростати, від 2 – 3 доларів за барель 1972 р. до 13–14 і вище – 1974 р. Країни ОПЕК не лише різко підвищили експортні ціни на нафту, а й навіть наклали обмеження на її експорт до деяких держав.

Новий (другий) «нафтовий шок» викликало падіння шахського режиму в Ірані та прихід до влади аятоли Хомейні в січні 1979 р. Значне зменшення іранського видобутку нафти досить різко скоротило її пропозицію. Наслідком було

чергове підвищення ціни. На початку 1981 р. уряди ОПЕК продавали нафту за ціною 32 долари за барель, а наприкінці року навіть по 34 долари США за барель (для порівняння зазначимо, що у вересні 1973 р. барель нафти коштував 3 долари). Отже, ера дешевої нафти, поставки якої в 1950–1960-х рр. були найпотужнішими енергетичними джерелами для економіки, скінчилась.

Рішення ОПЕК про різке підвищення цін на нафту і про скорочення її поставок до деяких країн боляче вдарило по Західній Європі, оскільки вона дуже залежала від поставок близькосхідної нафти. Економіка країн ЄС, які більше 60% своїх енергетичних потреб задовольняли за рахунок імпорту близькосхідної нафти, постраждала найбільше. 1975 р. в Західній Європі сталася після війни економічна криза, що спричинила падіння промислового виробництва. Падіння повторилось у 1981–1982 рр. Наслідками «нафтових шоків» було зниження рентабельності виробництва, скорочення обсягів випуску продукції, загальне зростання цін, збільшення безробіття й погіршення соціальної обстановки. Водночас, вони дали поштовх до ліквідації старої енерго- й ресурсоємкої моделі промислового виробництва, яка раніше забезпечувала успішний розвиток економіки. Зіштовхнувшись із загрозою нестабільного постачання нафти, західноєвропейські країни мусили вдатись до реформування економіки, збільшити капіталовкладення в розробку передових технологій, насамперед енергозбережних, спроможних забезпечити зменшення енергоспоживання, а також проводити диверсифікацію джерел енергії та обмежити залежність від імпорту нафти.

Енергетичні проблеми й пов'язані з ними кризи прискорили початок структурної перебудови економіки. Завдяки їй першість в економіці західних країн перейшла від важкої промисловості до більш передових і наукоємних галузей: нафтохімії, виробництва пластмас, приладобуду-

вання, електротехніки. Це вимагало значного фінансування від держави, й без того обтяженої необхідністю сплачувати соціальні допомоги, зокрема з безробіття. Тому бюджети майже всіх країн Європейського Співтовариства відчували гострий дефіцит.

4.2. Створення європейської валютної системи. Проблема політичної співпраці і єдиної європейської зовнішньої політики

Саме на такий непростий період припала реалізація плану переходу до Економічного й валютного союзу («плану Вернера»). Їй заважали не лише фінансова криза, пов'язана з крахом Бреттон-Вудської валютної системи, й нафтові кризи початку 1970-х рр., а й сама незрілість економічної інтеграції. На момент оголошення «плану Вернера» в ЄС уже склався митний союз, однак не було ще завершено створення єдиного внутрішнього ринку, який сформувався лише на початку 1990-х років. Як показала дальша практика, валютного союзу не можна було створити без вільного руху капіталів і послуг і він не міг діяти без спільної економічної політики. Країни ЄС у 1970-ті рр. лише розпочали координацію своїх економічних планів.

Запровадження 1971 р. системи плаваючих курсів валют відносно долара мало для Західної Європи складні наслідки. На відміну від США, країни Співтовариства не мали достатньо широкого економічного й фінансового простору та повного циклу виробництва основних товарів. Всі вони залежали від торгівлі з сусідами, яка за умов кризи була пов'язана з валютними ризиками. Виробники з країн зі стабільнішими валютами відмовлялись укладати експортні контракти з країнами-покупцями, де валюта дешевшала, оскільки це скорочувало їхню експортну виручку, а країни,

чия валюта знецінювалась, втрачали спроможність оплачувати імпорт в іноземній валюті, що невпинно дорожчала. 24 квітня 1972 р. шість країн ЄС домовилися створити спільний механізм плавання своїх валют, який отримав назву «валютна змія», або «змія в тунелі». Це був валютний коридор плавання (коливання) валют у рамках плюс-мінус 1,125%. Графік курсу окремої валюти нагадував рух змії в тунелі (звідси й назва). Кожна країна могла здійснювати девальвацію чи ревальвацію національної валюти, тобто офіційно знижувати чи підвищувати її курс, а потім знову її підтримувати в межах валютного коридору. Крім того, аби втримати курси в межах коридору, було запроваджено практику валютних інтервенцій: якщо валюта знецінювалась, національний центральний банк скуповував її, а якщо дорожчала – продавав і скуповував іноземну валюту. Фінансування цих операцій відбувалось через взаємні кредити центральних банків країн-учасниць. У квітні 1973 р. для фінансування інтервенцій було утворено також Європейський фонд валютної співпраці (ФЕКОН). Він об'єднав частину ресурсів національних центральних банків і ще отримав кошти від ЄС як статутний капітал. Механізм «валютної змії» дозволив зменшити коливання між західно-європейськими валютами (в різний час, окрім 9 країн Співтовариства, його учасницями були Норвегія, Австрія і Швеція), що полегшувало рух товарів, капіталів і послуг. Механізм «валютної змії» став єдиним реалізованим пунктом «плану Вернера». Всі шість валют ЄС також мали прив'язку до долара США в діапазоні плюс-мінус 2,25%. Доларовий коридор існував до березня 1973 року.

13 березня 1979 р. набула чинності Європейська валютна система (ЄВС), що об'єднала 9 держав – учасниць ЄС. Їхньою колективною розрахунковою одиницею стала Європейська валютна одиниця ЕКЮ, використовувана в 1979–1998 рр. Курс національних валют держав-учасниць прив'язували до

ЕКЮ. Її застосовували в міжнародних розрахунках як резервну валюту. В ЕКЮ Європейське Співтовариство вело бюджет і статистику, випускало державні цінні папери. Завдяки колективній грошовій одиниці за декілька років органам ЄС вдалось вивести валютну співпрацю на якісно новий рівень.

Запровадження Європейської валютної системи (ЄВС) було найпомітнішим досягненням другого періоду в галузі поглиблення економічної інтеграції.

Друга половина 1970-х – перша половина 1980-х рр. була складним періодом в історії західноєвропейської інтеграції. Економічні і структурні кризи призвели до погіршення економічної ситуації. Темпи економічної інтеграції в цей період уповільнились ще й через відродження «національних егоїзмів», що їх спричинили економічні кризи. Країни ЄС, намагаючись підтримати національну промисловість, почали застосовувати до партнерів зі Співтовариства протекціоністські заходи, що суперечило Римським договорам. Оскільки запроваджувати імпорتنі мита за правилами митного союзу, який уже набув чинності, було не можна, вони почали застосовувати нетарифні обмеження: стандарти, субсидії національним виробникам, імпорتنі ліцензії, різні процедурні приписи. 1980 р. загострились фінансові суперечки в самому Співтоваристві через відмову Великої Британії сплачувати свій внесок до бюджету Співтовариства – вона вважала його невинувато великим. Кілька місяців органи ЄС буквально лихоманило, доки вони, зрештою, не погодились зменшити податковий внесок Британії в обмін на певні поступки з її боку.

В засобах масової інформації, політичних, громадських колах Західної Європи виникли й поширювались твердження про невдачу ідеї створення єдиної Європи, з'явились чимало «європесимістів» і «євороскептиків». Тому для характеристики загального стану інтеграційних процесів у Західній

Європі того періоду часто вживають поняття «євросклероз» і «євроскептицизм» – на позначення застою в темпах західноєвропейської інтеграції 1970-х – початку 1980-х рр.

Як уже було зазначено, вперше співпраця в галузі зовнішньої політики й політики безпеки стала визнаною необхідністю, коли 1950 р. відразу після початку корейської війни група політиків запропонувала проект Європейської Оборонної Співпраці (ЄОС). Однак через розбіжності між Францією та іншими державами «шістки» реалізація проектів політичної співпраці загальмувалась.

Новий імпульс європейська політична співпраця дістала після відставки Ш. де Голля 1969 р. На зустрічі глав держав і урядів у Гаазі було домовлено, що міністрам закордонних справ сліді далі вивчати можливості тіснішої політичної співпраці.

20 липня 1970 р. Комітет експертів ЄС, що його очолював бельгійський дипломат і політик Етьєн Давіньон, підготував доповідь про зовнішню політику Європи. 23 жовтня 1970 р. її схвалила Європейська Рада в Люксембурзі. Основним завданням документу було посилення політичної співпраці, перехід до поступового формування механізму «єдиної європейської зовнішньої політики». Було передбачено, зокрема, проведення регулярних зустрічей міністрів закордонних справ (двічі на рік); створення Політичного Комітету, до якого мали увійти директори з політичних питань національних міністерств закордонних справ (тричі на рік); організацію спеціальних робочих груп з особливих питань потенційно спільного характеру. Зустрічі мали відбуватися в столиці держави, що мала посаду голови ЄЕС, і окремо від зустрічей Ради міністрів ЄС у Брюсселі. 1973 р. створена система дістала назву Європейської Політичної Співпраці (ЄПС). Прикметно, що установчого договору із забезпечення ЄПС не було ухвалено й жодної спеціальної наднаціональної структури не було створено. Згодом ЄПС

стали називати «другою опорою» європейської інтеграції. На відміну від системи Співтовариств, вона не набула інституційності й розвивалась як політичний процес, а не правовий інститут.

Не здобув дальшого розвитку і проект створення політичного союзу. Отже, основні передумови перетворення Європейського Співтовариства на Європейський Союз до 1980 р. стали недосяжними.

Однак, незважаючи на труднощі, інтеграційне будівництво тривало, хоча й «малими кроками».

3–10 грудня 1974 р. в Парижі відбулась чергова зустріч глав держав і урядів Співтовариства, на якій було вирішено вивести їхню політичну співпрацю на новий рівень. Керівники держав-учасниць ухвалили два важливі інституційні рішення: 1) від 1978 р. запровадити прямі загальні вибори депутатів Європейського парламенту; 2) замість проведення епізодичних зустрічей на вищому рівні, вирішили перетворити раду Співтовариств на Європейську Раду в складі глав держав і урядів держав-учасниць, яка має регулярно збиратися на свої засідання на вищому рівні, як у межах системи Співтовариств, так і в межах системи політичної співпраці не менше ніж тричі на рік. Було підтверджено намір тісно координувати дипломатичну діяльність країн Співтовариства «в усіх сферах міжнародних відносин». Було визначено завдання проаналізувати перспективи утворення Паспортного союзу (як першого кроку до запровадження єдиного європейського громадянства). Комісії, на чолі з прем'єр-міністром Бельгії Лео Тіндемансом, доручили підготувати доповідь про можливість розробки універсальної концепції Європейського Союзу, що міг би замінити систему Співтовариств. Саме поняття «Європейський Союз», що його залучили до політичного лексикону 1972 р., на разі не набуло чіткого визначення. 29 грудня 1975 р. Тіндеманс виголосив перед учасниками Європейської Ради доповідь із

федералістським проектом Європейського Союзу. Головна ідея доповіді полягала в тому, що європейська інтеграція ввійшла в нову, тривалу «фазу Союзу». Однак вона означала не потребу докорінного руйнування організаційної структури Співтовариства, що тоді вже склалась, а її вдосконалення. Тіндеманс передбачав поширення інтеграції на зовнішню й оборонну політику. Центром ухвалення стратегічних рішень мала стати Європейська Рада, а не Рада Міністрів. Європейський Парламент було запропоновано наділити законодавчою ініціативою. На зміну принципу одностайності під час ухвалення рішень остаточно мав прийти принцип більшості голосів. В інституційній сфері це, по суті, означало «наднаціональну революцію» і було б фактично кінцем національного суверенітету держав – учасниць Співтовариства. Спроба досягти консенсусу під час обговорення доповіді Тіндеманса була невдалою. Відхилення його пропозицій означало перемогу міждержавного, а не наднаціонального принципу розвитку західноєвропейської інтеграції.

Попри провал ініціативи Тіндеманса, в другій половині 1970-х р. було вжито певних заходів щодо політики правового реформування системи Співтовариств. Європейська Рада на рівні глав держав і урядів стала постійно діючим органом.

У березні 1975 р. Парламент, Рада й Комісія ухвалили спільну декларацію про запровадження процедури узгодження актів, що мало спричинити серйозні фінансові наслідки. Так було зроблено ще один крок на шляху зміцнення фінансової незалежності Співтовариства й ролі Парламенту. 24 липня того ж року в Брюсселі було підписано Договір про створення Рахункової палати. 1975 р. було створено Європейський фонд регіонального розвитку (ЄФРР), що ознаменувало перехід до регіональної політики. 20 вересня 1976 р. представники держав – учасниць ЄС

підписали в Брюсселі угоду про формування Європейського Парламенту через загальні вибори, 1978 р. вона набула чинності. Перші прямі вибори відбулися 7–10 червня 1979 р. в Бельгії, Великій Британії, Данії, Ірландії, Італії, Люксембурзі, Нідерландах, Франції та ФРН. Другі вибори відбулись 1984 р. Так Європейський парламент здобув безпосередню демократичну легітимність. Однак, хоча новий порядок виборів до Європейського парламенту і вважали кроком до майбутньої федерації, це не змінило істотно реального стану справ. Обраний загальним голосуванням Європейський Парламент, як і раніше, лишався консультативним органом.

1984 р. було ухвалено першу рамкову програму науково-технічного розвитку.

Деяко успішніше тоді розвивалась міжнародна діяльність ЄС. Для координації зовнішньополітичних дій країн – учасниць ЄС 1970 р. було створено спеціальний механізм – Європейську Політичну Співпрацю (ЄПС), в його межах регулярно відбувалися зустрічі національних міністрів закордонних справ. Нафтова криза викликала посилення політичної співпраці держав ЄС, які зробили низку узгоджених дипломатичних кроків задля пом'якшення суперечностей з арабськими державами. Впродовж 1976–1977 рр. було підписано договори про співпрацю з п'ятьма арабськими державами Північної Африки.

Успішне здійснення спільної торгівельної політики сприяло істотному зміцненню позицій ЄС у системі міжнародної економічної дипломатії. В червні 1971 р. Рада ухвалила пропозиції Комісії про створення Системи генеральних преференцій для 91 країни, що розвивались. 1973 р. ЄС узяв повноправну участь у «Токійському раунді» багатосторонніх торгівельних переговорів у межах Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГУТТ). Розвивався політичний діалог з арабськими країнами. 11 жовтня 1974 р.

Генеральна Асамблея ООН надала Європейським Співтовариствам статус спостерігачів. 28 лютого 1975 р. було підписано першу Ломейську конвенцію між ЄС і 46 державами Африки, Карибського басейну та Азійсько-Тихоокеанського регіону (набула чинності 1 квітня 1976 р.), яка стала головним інструментом політики ЄС у країнах «третього світу». Впродовж 1976–1977 рр. було підписано договори про співпрацю з п'ятьма арабськими державами Північної Африки.

Від травня 1977 р. ЄС стало офіційним учасником засідань «великої сімки». 1978 р. відбувся перший в історії візит президента Сполучених Штатів до штаб-квартири ЄС у Брюсселі. Хоча й украй повільно, розвивались відносини ЄС із соціалістичним світом. Встановлювались перші контакти з Радою Економічної Взаємодопомоги. У квітні 1978 р. було підписано першу торгівельну угоду між Європейським Співтовариством і КНР.

У другій половині 1970-х рр. після серйозних внутрішньополітичних змін і ліквідації диктаторських режимів у Греції, Португалії та Іспанії почались переговори про їхній вступ до Співтовариства. 1981 р. Греція стала десятим членом ЄС (друге розширення).

Другою спробою пришвидшити рух до Європейського Союзу був так званий «план Геншера – Коломбо» в січні 1981 року. Автори проекту міністри закордонних справ ФРН та Італії Г.-Д. Геншер і Е. Коломбо пропонували розширити повноваження Європейського Парламенту, остаточно відмовитись від принципу вето під час голосування в Раді, створити спеціальний секретаріат у сфері зовнішньополітичної співпраці, залучити основні органи Співтовариства до системи ЄПС, послідовніше координувати економічну політику країн ЄС, зробити дальші кроки з розвитку Європейської Валютної Системи й розширити склад Співтовариства за рахунок країн Піренейського півострова. Реалізація

цих завдань мала сприяти кодифікації всіх установчих договорів Співтовариства в Єдиний Європейський Акт. Від негайної інституціоналізації Європейського Союзу автори проекту пропонували відмовитись, оскільки сам Союз вважали не новою організацією, а «багатоградним процесом уніфікації європейської діяльності».

Отже, «план Геншера – Коломбо» передбачав реалізацію таких ініціатив: обмеження принципу одностайності під час голосування в Раді Міністрів лише випадками, що зачіпають «життєві інтереси держав», посилення ролі Європейського Парламенту, посилення ролі Європейської Ради, розвиток спільної зовнішньої політики, покращення координації політики безпеки, зміцнення співпраці в сфері культури. Під впливом ініціативи Геншера – Коломбо в березні 1981 р. Європейська Рада затвердила Декларацію про Європейський Союз, яка стала основою для дальших зусиль зі створення політичного союзу. Європарламент ухвалив спеціальну резолюцію і створив Інституційний комітет, який мав підготувати проект договору про Євросоюз. У листопаді 1981 р. на засіданні Євроради було представлено проект Європейського Акту, що спирався на пропозиції Геншера – Коломбо. Він пропонував надати Європейській Раді статус політичного органу і створити для обслуговування його роботи секретаріат. Було запропоновано перейти до принципу ухвалення рішень у Раді більшістю голосів і запровадити принцип «конструктивного» утримання від голосування.

План не мав широкої підтримки держав – учасниць Співтовариства, які не погоджувалися з дальшим обмеженням національного суверенітету. Лейбористська партія Великої Британії навіть підготувала Маніфест, що закликав до виходу країни зі Співтовариства. Тому єдиним наслідком ініціативи Геншера – Коломбо було створення робочої групи задля розробки проектів змін у різних структурах

європейського Співтовариства. Результати її роботи було враховано на саміті Європейської Ради 17–19 червня 1983 р. в Штургарті (ФРН). Країни ЄС вирішили вийти до підписання договору про перетворення Співтовариства на Союз упродовж п'яти наступних років. Рада ухвалила Урочисту Декларацію про Європейський Союз, що містила основні ідеї Геншера – Коломбо. В ній глави держав і урядів ЄС підтвердили стратегічну мету європейської інтеграції. Принципово новим у Декларації було зрівняння в правах економічної та політичної інтеграції. Крім того, країни – учасниці ЄС уперше декларували готовність до координації позицій з політичних та економічних аспектів безпеки. Проти прискорення цього процесу виступали Британія, Греція і Данія. Ці країни не були готовими погодитись навіть із частковим обмеженням свого суверенітету в політичній сфері, що неминуче б сталося в разі входження до майбутнього союзу, який мав дістати ширші наднаціональні повноваження, аніж ті, що їх мало Співтовариство.

За рік Європарламент затвердив проект «Договору про Європейський Союз». І в Декларації, і в Договорі було наголошено, що створення Європейського Союзу є переходом на нову стадію інтеграції в межах уже наявної системи Співтовариства, а не формуванням нової організаційної структури. Було передбачено, що основна модель інтеграції не базуватиметься на принципах федералізму, однак дозволить будувати відносини між Союзом і країнами-учасницями на принципі субсидарності. Компетенція Союзу має охоплювати ті сфери, де спільні (наднаціональні) рішення є ефективнішими, ніж дії кожної окремої держави. Дії Союзу поза цією компетенцією мають санкціонувати спільними рішеннями Європарламент і Рада. Водночас, низка ключових сфер (оборона, внутрішня безпека, зовнішня політика, валютне і грошове регулювання), як і раніше, належать винятково до компетенції держав.

Проект договору про Європейський Союз було запропоновано для ратифікації конституційним органам влади держав Співтовариства. Він не здобув широкої підтримки і його не було реалізовано. Однак уявлення про Європейський Союз як про особливу модель інтеграційної співпраці, а не нової міждержавної організації, існувало й далі.

Практичний рух інтеграції почався лише після призначення в липні 1984 р. головою Європейської комісії відомого політичного діяча Франції, колишнього міністра фінансів цієї країни Жака Делора. Комісія під його керівництвом почала роботу 7 січня 1985 року. З усієї розмаїтості можливих способів прискорення інтеграції Делор обрав проект, що зміг згуртувати всі держави – учасниці ЄС. Це був проект «Європа-1992». Він передбачав завершення створення єдиного внутрішнього ринку, на яке орієнтували ще Римські договори 1957 року. Для здійснення проекту слід було змінити й доповнити договірно-правову базу інтеграційного будівництва. 15 червня 1985 р. Комісія опублікувала «Білу книгу», що містила конкретний план дій задля створення єдиного внутрішнього ринку. Заслуга Комісії на чолі з Делором, полягала, насамперед, у тому, що їй вдалося переломити скептичне ставлення до інтеграції, що запанувало в західноєвропейській суспільній думці наприкінці 1970-х – на початку 1980-х р. – у час, що його журналісти назвали епохою «євросклерозу». Песимістичні настрої змінило відродження інтеграційної ідеології, що згодом принесла відчутні результати і в політичній сфері. Пропозиції Комісії Делора про створення єдиного внутрішнього ринку схвалила Європейська Рада, вони стали органічною частиною майбутнього Єдиного Європейського Акту.

Загалом другий етап європейської інтеграції був складним і суперечливим. У деяких напрямках відбувався застій і навіть зворотний рух. Та все ж ЄС спромоглося

подолати дезінтеграційні тенденції і до кінця цього етапу відновило свій поступ. Співтовариство витримало випробування на міцність і підтвердило свою життєздатність. Воно також розширилось від 6 до 10 учасниць.

Контрольні питання

1. В чому полягала сутність проблеми поглиблення інтеграції у фінансово-економічній сфері?
2. Які події відбувались на другому етапі західно-європейської інтеграції? Як відбувалося перше розширення?
3. Коли було завершено процес злиття робочих органів (ЕСВС, Євратому і ЄЕС) і яку назву після цього мала єдина організація?
4. Європейська інтеграція за умов світової фінансової кризи поч. 1970-х рр.
5. Яке значення мав для світової та європейської економіки перший «нафтовий шок»?
6. Створення Європейської валютної системи.
7. В чому полягали проблеми політичної співпраці країн ЄС?
8. Схарактеризуйте проблему перетворення Європейського Співтовариства на Європейський Союз. Проект «Договору про Європейський Союз».

Розділ V Третій етап європейської інтеграції (1985–2004 рр.)

5.1. Основні чинники прискорення інтеграційного процесу на зламі 1980–1990-х років. Єдиний Європейський Акт

У період 1985–2004 рр. відбувалось нове піднесення інтеграційного будівництва. До певної міри цьому сприяла міжнародна обстановка, пов'язана з радикальними змінами в радянській зовнішній політиці, зокрема з відмовою радянського керівництва на чолі з М. Горбачовим від конфронтації з Заходом і проголошенням курсу на співпрацю з ним. Від середини 1980-х рр. Москва демонструвала бажання покращити відносини із Західною Європою та США. Під час своїх візитів до західноєвропейських столиць радянський лідер намагався усунути стереотип воєнної загрози для Західної Європи з боку СРСР. У жовтні 1985 р. М. Горбачов під час промови в Парижі проголосив ідею будівництва «Спільного європейського дому», пославшись на висловлену думку Ш. де Голля, ще часу його президентства, про Європу «від Атлантики до Уралу». Цю заяву сприйняли позитивно, оскільки вона могла означати революційну для того часу ідею подолання розколу Європи, хоча зрозуміти, що конкретно мав на увазі радянський Генсек, було неможливо. В цей же період Радянський Союз і США уклали договори про обмеження ракетно-ядерних сил. Західно-європейські союзники США з полегшенням і надією зустріли зміни в зовнішній політиці Москви. 1989 р. радянські війська було виведено з Афганістану.

На зламі 1980–1990-х рр. у країнах Східної Європи, а потім в СРСР стався крах соціалістичного ладу. 1991 р. з політичної карти світу зник один полюс біполярної системи

міжнародних відносин – СРСР. Відтак у Європі залишився один військово-політичний блок – НАТО й один центр економічного тяжіння – Європейські Співтовариства. Все це створювало сприятливі умови для виведення інтеграції на вищій ступінь і для поширення її на країни колишнього радянського блоку. Водночас, початок розпаду Югославії, криза в Косово, бомбардування силами НАТО Белграду й інших югославських міст посилювали нестабільність у Європі. Новою загрозою для міжнародної безпеки став міжнародний тероризм, надто після терористичних актів у Нью-Йорку й Вашингтоні 11 вересня 2001 р. та серії інших терактів у світі. Загострилася ситуація на Середньому Сході, де США й Велика Британія 16 грудня 1998 р. завдали ракетних і авіаційних ударів по Іраку через його відмову від співпраці зі Спеціальною комісією ООН. У жовтні – грудні 2001 р. США провели військово-повітряну кампанію проти режиму талібів в Афганістані. За таких умов Євросоюз посилював свою активність на міжнародній арені в межах спільної зовнішньої та оборонної політики, а також у межах зовнішньої політики його найбільших держав (Франції, Німеччини й Великої Британії).

Отже, події на світовій арені стали не менш важливим чинником прискорення інтеграційного процесу. Почалась радикальна перебудова всієї системи міжнародних відносин. Відтепер від динаміки інтеграційного процесу залежало, яке місце зможе посісти Єдина Європа в світі на початку XXI століття.

«Європесимізм», поширений на початку 80-х рр. і посилений наслідками світової економічної кризи, проблемами аграрної політики, складною дискусією щодо розподілу фінансових витрат і внеску Великої Британії до бюджету Співтовариства, від 1984 р. почав поступатися місцем новій надії на відживлення європейського розвитку. Переважно завершилась структурна перебудова економіки Західної

Європи, що дозволило повернутись до сталих темпів її зростання, хоча вони й не були такими високими, як у 1950–1960-ті рр.

Підписання 1986 р. Єдиного Європейського Акту стало центральною подією 1980-х років. Цей договір має дві дати підписання. Спочатку 17 лютого 1986 р. через розбіжності, що виникли на конференції в Люксембурзі, його підписали лише 9 із 12 членів, інші три (Греція, Данія та Італія) поставили свої підписи згодом, після референдуму в Данії – 28 лютого того ж року на Гаазькому саміті Європейської Ради. 11 країн ратифікували Акт до січня 1987 року. В Ірландії його також було ратифіковано після референдуму й він набув чинності 1 липня 1987 року. До складу ЄЄА ввійшли установчі договори всіх трьох Співтовариств, до їхніх текстів було внесено істотні поправки.

Головним в Акті було створення до 31 грудня 1992 р. Єдиного внутрішнього ринку – як єдиного економічного простору без жодних внутрішніх кордонів, де має бути забезпечено «чотири свободи»: вільний рух товарів, послуг, капіталів і фізичних осіб країн – учасниць ЄС. Отже, єдиний ринок мав стати результатом остаточного скасування фізичних, податкових і технічних перепон між членами Співтовариств. Так Співтовариства актуалізували проблему реалізації довгострокової мети західноєвропейської інтеграції, сформульованої майже тридцять років тому ще в Римському договорі 1957 року.

Єдиний Європейський Акт надавав Співтовариству нових функціональних прав і зобов'язань, зокрема, в здійсненні політики соціально-економічного згуртування країн-учасниць, а також у сфері науково-технічної та екологічної політики, в реалізації мети створення економічного й валютного союзу. В ЄЄА вперше після 1969–1970 рр. було заявлено, що Європейське Співтовариство має на меті створення економічного й валютного союзу. В цьому аспекті